

DEME LÁSZLÓ:

A Magyar Nyelv 1971/3. számában SZÉPE GYÖRGY a 70-es évek feladata- és lehetőségeként jelölte meg, hogy „a modern alkalmazott nyelvészetnek meg a nyelvművelésnek a fejlődése konvergáljon, egymáshoz közeledjék”; mintegy helyrehozva azt, amit korábban elmulasztott, amikor „— az ötvenes évek legelején — meglett volna a lehetőség arra, hogy a magyar nyelvűvelés gyakorlatilag magára vállalja az akkori alkalmazott nyelvészetnek szinte valamennyi feladatát” (MNY. 67: 269).

Ezt a kettészakadást valóban többen és többször konstatáltuk, kívánatosnak jelezve a szétvált fejlődési ágak újraegyesülését is. Hogy a nyelvtudomány újraszervezésének és az intézet születése előkészítésének korszakában erre nemcsak a lehetőség volt meg, de a szándék is, azt demonstrálja — egyebek közt — „A magyar és finnugor nyelvtudomány első öt éves terve” (szövegét l. MNY. 45: 98—100). Ennek „Alapelv” című részében ott találjuk azokat a szempontokat, amelyeket ma a szociolingvisztika vetett fel újra: „Köznyelv” című passzusában pedig azokat a feladatokat, amelyek a nemzeti nyelv- és beszédkultúra közvetlen szolgálata érdekében látszottak megoldandónak. Csak mondatokat idéznék: „Figyelmünknek ki kell terjednie a városi és a vidéki lakosság minden rétegének nyelvére. . . A nyelvi jelenségeket nem szigeteljük el a társadalmi valóságtól, amelynek tükröződései. — Igyekeznünk kell mozgásukban, változásukban megfigyelni a nyelvi formákat. . . Különös figyelemmel kell kísérnünk az öt éves terv keretén belül. . . előállott társadalmi változások nyelvi tükröződését”. A feladatok közül, címszerűen: „Képes magyar értelmező szótár. Különös tekintettel a legmodernebb szókincre. . . A helyesírás ügyének rendezése. . . Rendszeres magyar leíró nyelvtan. . . Tüzetes magyar leíró nyelvtan”.

Azóta tudjuk — magam is leírtam másutt —: „Öt évesnek ez a terv irreális volt (. . . rá vonatkozó találó megjegyzések pl. IMRE SAMUTÓL: MNY. 66: 275); de a szocializmus útjára lépő társadalomnak a nyelvtudománnyal szemben támasztott igényeit, s ennek alapján a kutatási tematika irányát lényegében helyesen szabta meg” (NYIÖK 28: 445). — S nemcsak tematikusan vállalta az új korszak új feladatait, hanem tudatos volt benne az „alkalmazás”, azaz a társadalmi hasznosság szándéka is. Ezt vele egykorú forrásból idézhetem: abból a (személyi körülmények folytán végül is kéziratban rekedt) társasági közgyűlési előadásból, amelyet 1949 júniusában tartottam, mint az intézet standardizálódását előkészítő és az öt éves tervet kidolgozó nyelvtudományi munkaközösségnek (s az e munkát támogató országos kommunista nyelvészaktívának) vezetője, s egyben a frissen átszervezett Magyar Nyelvtudományi Társaság titkára.

Csak töredékeket ismét! A kapitalista korszakra mondva: „A tudományt lassan valami arisztokratizmus önti el: az élettől való elszakadás; előáll az az ellentmondás, hogy a tudomány eredményeit a tömegekkel közölni a tudósok nem érzik feladatuknak. . . A gyakorlat szempontjai nem szempontok számára. Valami elefántcsonttorony-féle alakul ki, amelybe behúzódva a tudós egyrészt élő anyagát nem látja, másrészt azokat nem, akiknek dolgoznia kellene.” — Majd a magunk feladatairól szólva: „A tudománynak. . . a szocializmus felé haladó társadalomban komoly funkciója van. Az életet vizsgálja a tömegek számára. . . A gyakorlati használhatóság nem jelent tudományos értéktelenséget; ellenkezőleg: a tudomány legmagasabb foka az, amelyen eredményei publikussá és használhatóvá válnak.” (Az akkori kéziratból.)

Nos: a „fényes szellők” korszakának ezt a lendületét nem a realitás fogta le — bár bizonyára megfékezte volna az is —, hanem a marrizmus, illetőleg annak arakcsejevi módszerű propagálása. De nem adta vissza egészében a Sztálin-cikkkel fémjelzett szovjet nyelvtudományi vita sem: annak „felszabadító” hatása kissé visszafelé „szabadította fel” a többséget, nem az előrelépés irányába. A hagyományos alkalmazások — mint a hagyományt folytató kutatások általában is — széles területet nyertek; az ezekre épülő, de az örökséget a spontán fejlődésnél mélyebben és gyorsabban átalakítani kívánó marxista törekvések azonban egyéni kezdeményezésekké szorultak, elszigetelődtek, mintegy eltűntek ezek sodrában. S így épp, ami új lett volna kutatásban és alkalmazásban, az kapott akkoriban kisebb teret és hangsúlyt.

„A magyar nyelvtudomány tíz évről” írva, 1955-ben (MNy. 51: 267), de utána is ciklikusan ismétlődve (pl. NyK. 61: 3 — 27, de főleg i. h. 25), szóvá kellett tennem azt az elmélettől való tartózkodást, amely hagyományt folytató nyelvészeti munkálkodásunkat jellemezte. S akkor még veszélyként, később már tényként kellett rámutatnom: ez vezet oda, hogy míg a gyakorlati munkánk „belülről” nő ki, az elméletek „kívülről” törnek be, s ezzel a stúdium egysége megbomlik. S minthogy saját hagyományainkban felhalmozódni látam és látom egy funkcionális szemlélet kikerekedésének lehetőségét, sohasem tartottam és ma sem azt tartanám ideális megoldásnak, hogy évszázados — és a marxizmus világnézetétől egyes részleteiben azóta eléggé megtermékenyült-átítatódott — reális tapasztalatainkat igazítsuk a divatokhoz; hanem azt, hogy vonjuk le, rostáljuk meg és kristályosítsuk ki saját — jó eredményű — gyakorlati munkánk elméleti következtetéseit, és azt szegezzük szembe a múltó-változó — s nemegyszer a mienktől eltérő társadalmi valóságot tükröző — divatokkal (vö. pl. NyIÖK. 27: 213 — 25, de főleg i. h. 224).

Hogyan tartozik mindez az alkalmazott nyelvészet mai kérdéseire? A legszorosabban! Az alkalmazott nyelvészet hagyományos területein ma folyó munka ugyanis a magunk társadalmának belső és reális szükségleteiből nő ki tematikusan; de — elméletben nem nővén fel feladataihoz — azt sem szolgálja eléggé korszerűen és hatékonyan. Az alkalmazott nyelvészet új munkaterületei viszont más — és más rendszerű, tehát más problematikájú, esetleg más ideológiájú — társadalmakban kialakult szemléletet és módszereket ültetnek át, még ha rostálásuk-adaptálásuk jószándékával is; s művelésüknek indítója sem a magunk társadalmának gyakorlata elsősorban, hanem a ráalkalmazásnak némileg öncélú szándéka. (Itt betoldom: referátumában SZÉPE GYÖRGY a szovjet eredményeket jelölte meg „modern”, azaz modernista alkalmazott nyelvészeti munkánk egyetlen külföldi forrásaként. Most csak annyit tennék hozzá: nagyon örülök ennek, csak egy kissé csodálkozom rajta.)

Egyetlen rövid példát az imént mondottakra! A klasszikus hagyományú magyar nyelvvelés ma is inkább csak terminológiájában közeledik a szociolingvisztika és a kommunikációelmélet új tanulságai felé, mintsem elméletében (vö. MTud. 1972. évi 12. szám 735). S ezért ha tematikájába és problematikájába átemel is egyet-mást az utóbbiakéból (pl. a hivatali-közeleti nyelvhasználatról való foglalkozást), vizsgálatában felületi szinten reked meg (elemhasználati és grammatikai kérdéseinél). — Az újként induló, „par excellence” szociolingvisztikai és kommunikációkutatói törekvések viszont kész vagy késznek vélt sémákhoz keresnek inkább példaanyagot, mintsem a hazai valóság teljébe túrnak, hogy annak belső mozgását és törvényeit tükrözzék a kutató tudatban.

Másutt (Élet és Irodalom 1974. június 8-i szám 3–4) részleteztem, itt csak summázom: a hagyományokat elvető új elszakít önmagunktól; az újat elvető hagyomány viszont belefoglalja önmagunkba. Így áll ez — mutatis mutandis — az elmélet és a gyakorlat viszonyában: a jó elmélet a gyakorlatból van és a gyakorlatért; a jó gyakorlat az elméletből táplálkozik és oda hat vissza. SZÉPE GYÖRGYTŐL is idézhetem (i. h. 262), de sokan megírtuk már: maga a tudomány hajdan az „alkalmazással”, a társadalmi igények szolgálatával kezdődött, abból nőtt ki és nőtt fel; s hozzátehetem: ha végleg elszakad tőle, már nem is tudomány. És viszont is: a gyakorlat, a társadalom szolgálata valamikor önmaga érdekében fejlesztette ki és növesztette fel a tudományokat; s így ha elszakad tőlük, ha nélkülük akar boldogulni, már legpraktikusabb praxisában sem elég hatékony, nem előreségítő.

Meg kell vallanom — nem először, s tán nem is utoljára —: magam az általános és a konkrét nyelvészet nomenklaturális elkülönítését is kockázatosnak tartom; s még inkább az alap kutatásoktól az alkalmazásukét. Egy oszthatatlan stúdiumot ismerek: a nyelvészetet; s ennek feladatkerében benne látom a nyelvi állomány és a nyelvhasználati szabályok történeti fejlődésének és mai működésének feltárása mellett továbbalakulásuk operatív segítését is. (Vö. pl. Az általános nyelvészet alapjai 215, 226, 229.) A kutatások új eredményeitől elszakadó „hagyományos” alkalmazás tehát éppúgy féllábás, mint a problematikáját kívülről merítő, a magunk életére csak applikáló bármelyik „modernizmus”. Ezzel az alternatívával egyszer le kellene számolni már. S akkor a mai kétoldalú eltávolodást felváltó kölcsönös közeledés nem kompromisszumosan mutatna egymás felé, hanem — egészséges módon — közösen a reális társadalmi kommunikációs gyakorlat vizsgálata és szolgálata felé irányulna (vö. NyIOK. 28: 409–55, de különösen i. h. 432, 444); egyértelműen a marxizmus hegemoniája, sőt egyeduralma jegyében.

Úgy érzem: elemi és legsürgetőbb kötelességünk most megállítani és visszafordítani azt a szétszakadozást, amely általános (azaz elméleti és módszertani jellegű) és konkrét (s ezen belül elsősorban magyar tárgyú) és alkalmazott (azaz eredményeinkkel a fejlődést befolyásolni kívánó és hivatott) nyelvészkedésünk közt beállt; nem pedig intézményesen és intézményszerűen kiteljesíteni ezt a szétszakadozást (aminek ma tudomány- és kutatásszervezésben tanúi és szenvedő alanyai vagyunk). — Mert a tudomány — mint társadalmi tudatforma — azt hivatott tükrözni, ami az adott társadalomban van, és azt formálni, aminek az adott társadalomban lennie kell. Amely ága nem ebből indul ki vagy nem ér el idáig, az része lehet az emberiség hasznos ismereteinek; de funkcionálisan nem a maga korának tudománya, vagy nem a maga társadalmáé.

KELEMEN JÓZSEF:

SZÉPE GYÖRGYnek sok szempontra kiterjedő beszámolójához a nyelvstatisztikai és egyéb kvantitatív vizsgálatok szempontjából szólok hozzá.

1. A rendszeres nyelvstatisztikai vizsgálatok külföldön is (E. FÖRSTEMANN 1846, 1851/2, részben V. JA. BUNJAKOVSKIJ 1847), nálunk is (TOLNAI V. 1906, JAKAB L. 1926/39, NEMES T. 1934, MIKES F. 1935—8) betű- és hangstatisztikai vizsgálatokkal kezdődtek, s ezen a téren ma már jelentős eredményeink vannak, főleg TARNÓCZY T. 1942—3, 1951/2, 1961, LOTZ J. 1952, VÉRTES E. 1952—4, NEMES Z. 1959, FÓNAGY I. 1959, SZENDE T. 1969—73; JÉKEL P. — PAPP F. 1974; a lexikális anyagra vonatkozólag DEHE L. 1960, PAPP F. 1966—9; a szöveg- és lexikális hangstatisztika terén részben a magam eredményei (1966—70) alapján is.

1.1. A kezdeti nem-nyelvészeti (írógépbillentyűzettel kapcsolatos, helyesírás-, gyorsírás központú, esztétikai) vizsgálatok után fokozatosan tisztázódtak a fonetikai, majd a fonológiai módszerű kutatások és a magyar fonéma-rendszer sokoldalú vizsgálatának szempontjai, így a releváns értékű különbségek elvszerű figyelembe vétele, hangcsoportok statisztikai elemzése is (KELEMEN J. 1966, SZENDE T. 1973; az időtartambeli különbségek oppozíciós vizsgálata stb.). Kibontakozóban van a stilisztikai szempontú hangstatisztikai kutatás is (TARNÓCZY T. 1942—3, 1961; ZSILKA T. 1974, JÉKEL P. — PAPP F. 1974).

1.2. Megkezdődött a szóalakok és a szavak hangokban, ill. fonémákban mért hosszúságának vizsgálata az átlag és az eloszlás százalékos értékelésére (NEMES Z., KELEMEN J., SZENDE T.), de kevés az információelméleti értékelés.

1.3. Vannak részletkutatások a betű- és hangkapcsolatok elemzésére is: TARNÓCZY T. 1952, VÉRTES E. 1953; SZENDE T. 1973; TRETIAKOFF, A. 1974; a folyamatos szöveg szóalakjainak hangkapcsolataira, fonémakapcsolataira; NEMES Z. 1959: a betűpárokra; PAPP F. 1969: a szótári szó betű-, részben hangkapcsolataira. De hiányzik a hangkapcsolatoknak nagy korpusz alapján való rendszeres elemzése, információelméleti értékelése.

1.4. Hiányzik a módszeres vizsgálatra támaszkodó és nagy nyelvi anyagon végzett hangtörténeti statisztika, nyelvünk etimológiai rétegeinek részletes és módszeres hangstatisztikai tanulmányozása folyamatos szövegben, valamint a hangstatisztikának genetikai és areális rokon nyelvek vizsgálatában való tervszerű alkalmazása is.

2. A szótagstatisztikai vizsgálatok a folyamatos szövegbeli szótagtípusok, valamint az ilyen szóalakok szótagszerkezeti típusainak és arányainak meghatározásával kezdődtek (TARNÓCZY T. 1951—2, 1961, VÉRTES E. 1953—5; [kéziratban:] KELEMEN J. 1966; a szóalakok szótagokban mért hosszára SZENDE T. 1973). Magam egy — megjelenés előtt álló — tanulmányban a szövegbeli szóalakoknak és e szóalakok szótári típusának szótagstruktúráját hasonlítottam össze (1973). Ilyen vizsgálattal hasznos nyelvtipológiai mutatókat állapíthatunk meg a szótári szónak szövegbeli módosulása szempontjából.

Történt kísérlet a szótagstatisztikai elemzésnek stilisztikai értékesítésére, a szótaghosszúsággal és a szótagszerkezettel kapcsolatos entrópia meghatározására (TARNÓCZY T. 1961, ZSILKA T. 1973, 1974). és a redundancia-számításokra ZSILKA T. 1969/73, 1974) is.

2.1. A további szótagstatisztikai vizsgálatokban tisztázandónak tartom, hogy a szótagokat csupán fonológiai szempontból, a szóalak és a szó morfológiai tagoltságától függetlenül kell-e kiválasztani (fonológiai szótag), vagy a morfológiai tagoltság (tő + tő, tő + toldalékok) figyelembevételével (morfológiai szótag), vagy részben fonológiai, részben (pl. az összetételek tagjai határán) morfológiai szempontok szerint (fonológiai – morfológiai szótag). Ugyancsak hiányoznak nálunk olyan jellegű fonológiai vizsgálatok két nyelv összehasonlításában, amilyenre H. KUČERA (1962) mutatott példát az úgynevezett izotópia-vizsgálattal: a fonológiai szótagok struktúráján alapuló fonéma-összehasonlítással.

3. A morfémastatisztikai kutatások terén még csak a kezdő lépések történtek meg. SZARVAS G. (1872), SIMONYI (1875, 1895) néhány megállapítása sokáig elszigetelt maradt. NEMES ZOLTÁN (1932) már megvizsgálta – 40 000 szóadatot (szóalakelőfordulást) tartalmazó parlamenti beszédek alapján – a toldaléktípusok (képző, jel, rag) és egyes toldalékkapcsolatok gyakoriságát. Később (1939/41), szótagstatisztikájában közölte az igekötők illetőleg az „igekötős szók” (279–304), a tőváltozatok (305–9), a „továbbképzések” (134–261) gyakoriságára vonatkozó eredményeit és az összetételeknek az összetételi tagok száma szerinti eloszlását (312–6). Még később (1955) elkészítette e szövegek alapján a ragstatisztikát (1955), majd (1957) a képzők és a képzőszerű jelek statisztikáját. Mindkettő kéziratban maradt. KÁROLY S. (1956) a kódexirodalom első szakaszának igeneveiről közölt statisztikai adatokat. PAPP FERENC (1969) az Értelmező Szótár címszavainak olyan szempontú elemzését közölte, amely tekintettel van mind az összetételek tagjainak, mind a tőhöz járuló toldalékoknak számára. JAKAB LÁSZLÓ (1969), Keszler Borbála (1972/4) ugyanezen szótár változó tövű igéinek szám szerinti és százalékos eloszlását vizsgálta meg. J. SOLTÉSZ K. (1965) a Petőfi-szótár egy mintája (H betűs címszavai) alapján képzőstatisztikát is közölt. NAGY FERENC (1967, 1971) lexikai és szövegbeli képzőgyakorisági részletkutatásokat végzett. A budapesti köznyelv alakváltozatainak százalékos megoszlását állította össze VARGA GYÖRGYI (1968), főleg kérdőívek adatai alapján.

3.1. Hiányzik azonban eddigi kutatásainkból annak tisztázása, milyen a valószínűsége a különböző szövegtípusokban és nyelvünkben általában az egyszerű és összetett szavaknak, az ikerszóknak; az igekötőnek és az igekötős szóknak, a különféle igekötős származékoknak – egymáshoz viszonyítva –; hogy milyen arányban fordulnak elő a toldalék nélküli és toldalékos szavak, szóalakok; a képzőtlen és a képzett szavak, a jelezetlen és a jelezett, a ragozatlan és a ragozott szóalakok s ezek különféle kombinációi; hogy milyen arány állapítható meg a különféle főtípusok közt, a morfémák és a toldaléktípusok különféle kapcsolatai közt. — Hiányzik a képzőstatisztikai vizsgálatokban a származék közvetlen és közvetett alapszavának külön-külön való vizsgálata, a közvetlen alapszó morfológiai típusának, szófaji értékének, a származék szófaji értékének árnyaltabb számbavétele; hiányzik a képző használatában

mutatkozó arányok tisztázása (pl. alapszó és származékok előfordulásának aránya; a képzővel alkotott származékok számának és e származékok előfordulásának aránya).

3.2. Van már néhány részleteredményünk a becéző képzőkkel alkotott névváltozatoknak egy-egy szűkebb nyelvközösségben felmért teljes állományára és e névváltozatok és képzők denotatív gyakoriságára: arra, hogy hány személy viselte a szóban forgó becézőnevet ill. egy-egy képzővel alkotott összes becézőnevet (HAJDÚ M. 1969, ÖRDÖG F. 1973). — Az eddigi részleteredmutásokban nem különböztették meg a képző szövegbeli és denotatív gyakoriságát. A szövegen belül a denotatív gyakoriság mindig kisebb a szövegbeli gyakoriságnál s a kétféle gyakoriságnak mások a törvényszerűségei.

4. A szóstatistikai vizsgálatok terén még nagyobb a hiány a hasonló külföldi kutatásokhoz viszonyítva. Ennek okát részben abban kereshetjük, hogy a szókincs statisztikai elemzése és gyakorisági eloszlásának tanulmányozása lényegesen több időt és anyagi áldozatot kíván, mint a hang-, szótag- és a morfémasztatisztikai kutatások.

4.1. Magyar szógyakorisági vizsgálatok terén — a kisméretű, nagyrészt jelentéktelen szóstatistikákat nem számítva — csak két rétegnyelvi vizsgálat fejeződött be a 30-as években, mindkettőt NEMES ZOLTÁN adta ki. Az első, „A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai” (1933) 40 977 szóalak-előfordulás („token”) alapján 6571 „szó” („type”; típus) adatait tartalmazza. A második, a „szóstatistika egymillió szótagot felölelő újságszövegek alapján” (h. n. é. n. [1939/41]) 397 956 szóalak-előfordulás („token”) és 31 078 „különböző szó” (‘szótári szó’: típus) adatait közli. Elsődleges statisztikai szempontként azonban nem az önállóan használt szóalakok előfordulásának és a megfelelő szótári szóknak arányait vizsgálja, hanem — a gyorsírási szempontjainak megfelelően — az önállóan és összetételek (első, közbülső vagy utolsó) tagjaként használt szövegbeli alakok összes előfordulásának és az ilyen módon kikövetkeztetett „szó”-k mint típusok összegének arányait. Az ilyen szempontú előfordulások száma 473 813, az ilyen kikövetkeztetett típusok száma 16 561. Jól látható ezekből a számokból, hogy ezt a kétféle vizsgálatot nem szabad összekeverni. Tükrözi ezt a kétféleséget az átlagos előfordulás, ill. az ismétlődési arány is: ez (1) a szövegbeli szóalakok előfordulását és a megfelelő szótári szavak számát alapul véve 12,8; (2) az egyszerű szavaknak és az összetett szavak tagjainak összes előfordulását és típusait véve alapul: 28,6. Az átlagos „szóhosszság” az előbbi esetben (mint szóalakhosszság) 2,51 szótag, az utóbbi esetben [a kikövetkeztetett szótári alakokra értve?] 2,11 (i. m. 353. l.).

4.11. Megnehezíti NEMES anyagának használatát az a körülmény is, hogy a gyakorisági adatokat mind a kikövetkeztetett szó (önállóan használt szó + összetétel-tag) szempontjából, mind a zárójelben közölt önállóan használt szó, szempontjából részint a kikövetkeztetett szó gyakoriságának fogyó számai szerint (az azonos gyakoriságúakat betűrendben 56—62, 62—74, más szempontot alkalmazva 343—6, 354), részint betűrendben (80—133) közölte. Ugyanilyen irányban hat következtelen műszóhasználat is, pl. a *tag* hol az összetétel első, közbülső vagy utótagját (pl. 49—50, 55—62. l.), hol a szótagot jelenti.

4.12. NEMES két gyakorisági listájában nem azonos szempont szerint választotta ki azokat a lexikai egységeket, amelyeknek gyakoriságát vizsgálta, pl.: az igeneveket, a szenvedő, műveltető, ható igéket előbb az igék (alapigék) adataihoz számította, később pedig külön szóknak tekintette őket; az *az, ez* névmás ragos alakjaival viszont fordítva járt el; előbb külön szóknak vette, később az *az, ez* névmáshoz számította őket. A következetlenség tehát elég jelentős.

4.13. A tervezett harmadik szóstatisztika, a kereskedelmi levelezésé, nem készült el (vö. MNy, 28: 1932. 31., 1. jegyzet; NEMES Z. 1933. 20).

4.14. Kevesen foglalkoztak szakirodalmunkban a szóstatisztikai vizsgálatok módszertani (ANTAL L. 1959, PAPP F. 1961, KELEMEN B. 1963, KALMÁR L. 1962/4, KELEMEN J. 1972) és technikai kérdéseivel (RUZSICZKY E. 1963/4; KELEMEN J. 1966).

4.2. A mai magyar nyelv modern szempontú gyakorisági szótára megtervezésében a kisszámú magyar szóstatisztika mellett a külföldi gyakorisági szótárak fejlődése során kialakult módszertani elveket és gyakorlati megfontolásokat is figyelembe vettük (KELEMEN J., Tervezet 1973, kézirat).

4.21. E szótárak elemzése alapján kiderült, hogy nem elég a szóalakgyakoriság meghatározása a szógyakoriság bemutatás nélkül, sem a szógyakoriság elemzése a szóalakok gyakoriságának figyelembe vétele nélkül, hanem mindkettőre szükség van a nyelvi jelenségek, a különféle halmazok számszerű összefüggéseinek és eloszlásának vizsgálatához.

4.22. Másrészt az is nyilvánvalóvá vált, hogy az abszolút számokkal kifejezett gyakoriság nem tükrözi elég híven a nyelvhasználatot. Azért többen az ilyen gyakoriságnál nagyobb jelentőséget tulajdonítottak annak a körülménynek, hogy hány műben fordul elő a szó (1920, A. KENISTON; 1926/7., M. A. BUCHANAN), néha a gyakoriság tizedrészét és a szót tartalmazó művek szövegegységek számát véve alapul ($f/10 + r$: BUCHANAN). A szógyakoriság és a szóhasználat elvi különbségét hangsúlyozta a magyar BAKONYI HUGÓ (1934) is, aki a KAEDING-féle német szóalakgyakorisági szótár (1897—8) adatai mellett az eredeti korpuszból hiányzó nyelvi rétegek (például gyermeknyelvi szavak, iskolai tankönyvek szavai) gyakorisági adatainak figyelembe vételével állított össze egy új gyakorisági szójegyzéket.

4.23. Mások a korpusz méreteinek arányos műfaji tagolásával és egyenlő nagyságú szövegrészek halmazott gyakorisági adatainak elemzésével keresték a helyesebb megoldást (G. Hoz 1953). Ismét mások a korpusz kronológiai és műfaji típusainak külön-külön elvégzett statisztikai elemzésével és összesítésével (JOSSELSON, 1953) vagy a korpusz méreteinek rendkívül nagyra növelésével (E. L. THORNDIKE 1921, 1931; THORNDIKE—I. LORGE 1944) igyekeztek elfogadhatóbb eredményt elérni.

4.24. Új törekvésekkel találkozunk a hatvanas években. A cseh nyelv gyakorisági szótára az egyes szavak összes előfordulásának számán kívül a szót tartalmazó műfajok és művek számát is közli; a nyolc műfaj mindegyikén

belül pedig a szó gyakoriságát és a szót tartalmazó művek számát (J. JELÍNEK—J. V. BEČKA—M. TĚŠITELOVÁ 1961). Ehhez hasonlóan az amerikai angol nyelvnek H. KUČERA—N. FRANCIS-féle gyakorisági szótára (1967) is a „szó” (szóalak) gyakoriságát, a szót (szóalakot) tartalmazó műfajok és művek számát közli, de bemutatja a szóalakoknak szóródás, hosszúság, a korpusznak műfajok, mondathosszúság szempontjából való statisztikai elemzését is.

4.241. Az A. JUILLAND és munkatársai szerkesztette spanyol (1964), román (1965) és francia (1970) gyakorisági szótárok a szónak szóalakok szerint, műfajonként részletezett és összesített gyakorisági adatai mellett a szó szóródását (a diszperziót) s az abszolút gyakoriság és diszperzió szorzataként meghatározott úzus adatait is tartalmazzák. — Ezt a típust képviseli az olasz nyelv gyakorisági szótára is (U. BORTOLINI—C. TAGLIAVINI—A. ZAMPOLLI 1971).

4.242. A JUILLAND-féle gyakorisági szótár koncepcióját követi a szlovák nyelv gyakorisági szótára (J. MISTRÍK 1969) is, de a cseh nyelv gyakorisági szótárához hasonlóan közli a gyakorisági adatok mellett (az összesítésben a gyakorisági adatok és műfajok száma mellett) azoknak a műveknek számát is, amelyekben a szó előfordul. Nincs tekintettel viszont MISTRÍK a szóhoz tartozó szóalakok szóródására, s csak egy gyakorisági listát közöl a relatív gyakoriság alapján.

4.25. Megváltozott a gyakorisági szótárok eredményeinek közlési módja is. A kezdeti felemás megoldás (néhány részben gyakorisági, más részben betűrendes közlés) helyett a fejlődés folyamán — a kiválasztott szókra, szóalakokra vonatkozóan — a teljes betűrendes; — a kiválasztott szókra vonatkozólag — a teljes gyakorisági, a JUILLAND-féle szótárakban és az olasz gyakorisági szótárban azonkívül a teljes diszperzió- és teljes úzus-listák közlése vált általánossá. Az olasz gyakorisági szótár az utóbbi három listát nemcsak a kiválasztott szavakra, hanem a kiválasztott szóalakokra vonatkozólag is közli.

4.26. A minták megválasztásában két tendencia figyelhető meg: újabban teljes írásművek helyett inkább a viszonylag kis (kb. 2000 szóadatnyi) szövegrészleteket növelik, és a műfaji kereteket arányosítják. (A terjedelem növeléséről és határaitól: KELEMEN J. Tervezet 1973. (kézirat), FÜBEDI MIHÁLY 1974).

4.27. A gyakorisági szótárok nagyobb része, az újabbak kivétel nélkül szinkrón jellegű nyelvi anyagot elemeznek, de a szinkrónia értelmezésében részben eltérnek egymástól. Kb. 2—5 évtől 10—20 évig terjedő időszakot ölelnek fel, de vannak olyanok is, amelyeknek korhatára mintegy 50 évi időtartamot fog közre.

Ebben a kérdésben az egyes műfajok sajátos természetét, a műfajokba sorolt művek olvasottságának időtartamát is figyelembe kell venni. Írott szövegek közt legrövidebb időtartamúra a sajtónyelvi anyagot kell szabni; ha beszélnyelvi anyagot is tartalmaz a korpusz, akkor természetesen a beszélt nyelvi anyag is igen szűk korhatár, 1—5 év közt mozogjon. Leghosszabb időtartamon, kb. 10—15 évin belül eloszlik a szépprózai elbeszélés és a dráma műfaja körébe tartozók legyenek. A tudománynépszerűsítő művek időtartama

a két pólus közt állapítható meg. — A verses költői termékeket a modern gyakorisági szótárak nagyobb részének megfelelően a mi tervezetünk is ki-rekeszti a korpuszból. A verses költői művek szó-, szóalak- és egyéb gyakorisági viszonyai másfajta elemzést igényelnek mint a prózai műveké és az élőbeszédé.

4.28. A gyakorisági szótárak nagy része e szavak és szóalakok statisztikai értékelése mellett a gyakorisági osztályok elemzését is nyújtja.

4.29. A mai magyar nyelv gyakorisági szótára megtervezésében az eddigi hasonló munkákból leszűrt tanulságokat is felhasználtuk, s egységes gyakorisági szótártípust igyekeztünk kialakítani.

4.291. A gyakorisági szótáraknak és listáknak a tervezet elkészítése óta több típusa máris előkészületben van. Megkezdődtek a magyar műszaki nyelv gyakorisági szótárának munkálatai (HELL GYÖRGY vezetésével), s előkészületek történtek a magyar politikai szókincs szógyakorisági listájának előkészítésére, egyes tankönyvek szövegének szógyakorisági elemzésére.

4.3. Hiányzik azonban nyelvtudományi irodalmunkban egyes terjedelmesebb irodalmi alkotások, egyes írói életművek nyelvstatisztikai elemzése, pedig ez mind az írói alkotások és az író sajátos stílusa jobb megismeréséhez, mind a „nyelvi mű” közösségi és egyéni jegyeinek elemzéséhez, mind a nagyobb korpuszok többretű szó-, szóalak-, morféma-eloszlásának tanulmányozásához, mind megfelelő szövegelmélet kialakításához hasznos tanulságokkal szolgálhat. Efféle vizsgálatoknak még csak a kezdetén tartunk. Első kísérlet Ambrus Lajosé Arany János költői műveinek szókincséről (1951, kézirat).

4.31. Az írói életmű nyelvstatisztikai tanulmányozásához biztos alapot ígérnek a gondosan szerkesztett írói szótárak. Elkészült Juhász Gyula költői nyelvének szótára; ez a címszó mellett rendszerint a változat előfordulási adatait is közli (a határozott névelő kivételével; ez „kb. 15 000”) (BENKŐ LÁSZLÓ 1972). Ehhez később a gyakorisági adatok fogyó számai szerint rendezett listát is közölte a szerző (1973—4).

4.32. Pontosabb statisztikai elemzésre ad alkalmat a készülő Petőfi-szótár (I. k. 1973). Ez a szavak gyakoriságán kívül a (paradigmatikus) szóalakok és az írásváltozatok, valamint bizonyos típusú ejtésváltozatok gyakorisági adatait is közli, s jó támpontokat ad a szójelentés gyakorisági vizsgálatához is. Egy mintát (a *h*-kezdetű címszavak anyagát) statisztikailag elemzett J. SOLTÉSZ K. (1965).

4.33. Folyamatban van Az Ember Tragédiája komplex szempontú nyelvstatisztikai feldolgoása (KELEMEN J.).

4.4. Mind a gyakorisági szótárak készítésében, — mind az írásmű- és az írói életmű szókészletének tanulmányozásán — tekintettel kell lennünk a *szó* és a *szóalak* mellett a *szövegszó(alak)ra* mint a szövegnek sajátos nyelvi egységére. A *szó* mint szótári egység: a paradigmaticus alakok, a hangzásbeli és írásbeli változatok összessége a hozzájuk fűződő jelentéssel, jelentéshálózattal. A *szóalak* mint a szó paradigmaticus alakjainak, hangzásbeli vagy írásbeli változatainak valamelyike, a szótári szó szövegbeli megjelenésének tipikus

változata: a mondatban, a szövegösszefüggésben a nyelvi alak és nyelvi jelentés megnyilatkozásbeli kapcsolatának, egységének hordozója. E két egységtől különbözik néha a „szövegszó”-nak sajátos formája, s ez különösen gépi nyelvtiszta vizsgálat esetén külön feladatot ró mind a szöveg előkészítőjére, mind a programozóra, mind a gépre. A gép számára ugyanis a „szövegszó”-t, a „szövegszóalak”-ot úgy szokás meghatározni, mint a szövegnek szóköztől szóközig terjedő részét. Az ilyen értelemben vett szövegszónak a másik két egységhez, a (szótári) szóhoz és a (szótári-nyelvtani) szóalakhoz való viszonya háromféle lehet:

4.41. A szövegszóalak egybeesik a szótári szó alakjával, mint egyik tipikus szóalakkal, pl. ebben a mondatban: „*De elválasztva a felszínen úszó alakot, nézzük meg, ami alatta marad.*” (Babits ÖM. I. 1946, 730, Petőfi és Arany) ilyen szövegszó a, alatta, ami, de, marad, úszó. Részben ilyennek tekinthetjük statisztikai elemzésben az *elválasztva* igenevet, bár ez nem szótári címszó, de a nyelvi struktúra szempontjából különbözik az *elválaszt* igétől és annak paradigmatiszta alakjaitól, ejtett (s esetleges írott) változataitól.

4.42. A szövegszóalak egybeesik a szótári szónak olyan (paradigmatikus) alakjával, amely különbözik magának a szótári szónak (címszó-jalakjától; az előző mondatban ilyen szövegszó(alako)k: *alakot, felszínen.*

4.43. Egészen más a helyzet a *nézzük meg* paradigmatiszta szóalak tekintetében. Ez a „szövegszó(alak)” fenti értelmében nem egy, hanem két „szó” a szótári elemzés és a paradigmatiszta alakok szempontjából azonban a két elem egyetlen szónak egyetlen szóalakja. A *nézzük meg* és a *nézzük* közt lényeges jelentéskülönbség van, a *nézzük meg* és a *meg* kapcsolata alapján a *meg* „szövegszóalak” aligha jellemezhető másként, mint egy „szó” (szótári egység) egyik „szóalakjának” r é s z e, s ilyennek kell tekintenünk a *nézzük meg*-beli *nézzük* részt is.

4.44. Az ilyen „szórész” értékű „szövegszó”-k, pontosabban „szövegszóalak”-ok a nem gépi elemzést figyelmesen végző nyelvtiszta szempontjából nem jelentenek nehézséget a szavak és a szóalakok adatai közé való helyes besorolás szempontjából, de a szóköztől szóközig terjedő szövegegységeket számbavevő gépi elemzésben ezek besorolását külön meg kell oldani, akár előzetes kódjellel, akár utólag elvégzendő gépi vagy nem gépi szöveg-elemzéssel.

4.5. Megkezdődött a magyar szókincs etimológiai rétegeinek statisztikai feldolgozása is. TOLNAI VILMOS kérdésselvetése és hozzávetőleges becslése (1920/4), valamint VERMES STEFÁNIA rövid cikke (1943) után újabban PAPP FERENC 1967–69 több részlettanulmányt közölt az *Értelmező Szótár* címszóanyagából BACCZI GÉZA szófejtő szótára alapján, s előkészületeket tett a Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára 3 kötetének statisztikai feldolgozására is.

4.6. Hiányzik azonban nyelvtudományi irodalmunkban jelentős írásműveknek és írói életműveknek etimológiai-statisztikai rétegek szerinti elemzése. TOLNAI VILMOS (1920/4) ide vágó kezdeményezése folytatás nélkül maradt.

4.61. Ugyancsak a jövőre vár a nagyobb méretű gyakorisági szótár szavainak etimológiai-statisztikai elemzése.

5. A tulajdonnevek gyakoriságának vizsgálata terén különösen az utolsó másfél évtizedben történtek jelentős kezdeményezések (BÜKY B. 1960—1, 1964, 1968, 1970, CSÁK L. 1965, 1970, HAJDÚ M. 1967, 1969, 1971, BERÉNYI Zs. Á. 1969, 1970, KOVÁCS I. 1969, B. GERGELY P. 1969—71, J. SOLTÉSZ K. 1970, NAGY F. 1971, 1972, 1974, ÖRDÖG F. 1973). Itt is találunk abszolút számokkal kifejezett gyakoriságot, százalékos gyakoriságot, hányadossal kifejezett értéket (a név viselői/ a nevek száma; a nevek száma/ viselőinek száma).

5.1. Az egy névhez tartozó névváltozatok száma és a nevek viselőinek száma szerint a nevek más-más rangsorolására a kutatók ritkán vannak tekintettel.

5.2. A névgyakorisági vizsgálatok nagyobb része a név és a denotátum összefüggéseivel foglalkozik. A szövegbeli névgyakoriság két fő tényezőjét, a szövegben szereplő denotátumok számát és e denotátumok ismétlődő előfordulását s az ezekből adódó névgyakorisági viszonyokat eddig nem tették vizsgálat tárgyává.

6. A szófajok statisztikai vizsgálata több fontos tanulsággal jár mind a szófajeloszlás szempontjából, mind a szófajcsoportok arányait tekintve, mind az egyes szófajtípusok előfordulási arányának (pl. melléknév/főnév; főnév/ige; melléknév/ige) stílusjellemző értéke szempontjából. A szövegek szófajgyakorisági vizsgálatában természetesen nem a szótárakban közölt szófaji egységet kell figyelembe vennünk, hanem a szónak (szóalaknak) szövegbeli, a szövegkörnyezetben realizálódó szófaji értékben való előfordulását. Több szófajú szavak a szöveg különböző részleteiben más-más szófaji értékkel szerepelhetnek, ezek tehát több szófaji érték előfordulását növelhetik. A kereszteződő szófaji értékeket (pl. a névmási határozószók névmási és határozószói értékét, a vonatkozó névmási és kötőszói értéket, a vonatkozó határozószói és kötőszói értéket) egy helyen, de mindig ugyanott kell számbavenni az eljárás következetességének biztosítása érdekében. A névmási alosztályok statisztikai vizsgálatát célszerű külön részletezni, s a részletek összefoglalását is közölni. A problematikus szófaji értéket (pl. az *egy* határozatlan névelői vagy számnévi, az az névmási és névelői előfordulásában) érdemes különválasztani a biztos esetektől.

6.1. Kisebb korpuszon alapuló szófajstatisztikai vizsgálatokkal már a mi nyelvünkre vonatkozólag is rendelkezünk (J. SOLTÉSZ K. 1965, MIKÓ PÁLNÉ 1966, ZSILKA T. 1967—74, SZENDE T. 1973, NAGY F. 1974; kéziratban: KELEMEN J. 1966, egy részletét idézi KELEMEN J. 1970). De ezeknél jóval terjedelmesebb szövegmennyiségen alapuló vizsgálatra lenne szükség a szófajgyakorisági kérdések tanulmányozásához. Nagy korpusz alapján elemezte névutóink használatát SEBESTYÉN Á. 1965, a többi szófaj nélkül.

6.2. A szótári szófajgyakoriság arányait az Értelmező Szótár címszavai alapján PAPP FERENC vizsgálta meg (1966, 1967), a névmási alosztályok arányai nélkül.

7. A mondattani statisztikai vizsgálatok terén kísérletek történtek a mondatok jelentés szerinti gyakoriságának tisztázására (KELEMEN J. 1967, KISS A. 1970/1, NAGY F. 1974).

7.1. A mondathosszúság vizsgálatának legrégebb módja a mondat szavai átlagával kifejezett mondathosszúságon alapul (nálunk KELEMEN J. 1965/7, MIKÓ PÁLNÉ 1966, KISS A. 1970/1, ZSILKA T. 1970/4, SZENDE T. 1973). Az ilyen vizsgálat azonban nem egészen egyértelmű, mert lényegesen más átlagot kapunk ha az egyszerű mondatokat és az összetett mondatokat egyaránt azonos fokú mondatnak tekintjük; ha az egyszerű mondat adatait az összetett mondat tagmondatainak adataival egyesítjük; s ha az egyszerű mondat adatait mind az összetett mondatoktól, mind a tagmondatoktól elkülönítve vizsgáljuk. Efféle mondathosszúsági vizsgálat esetén tehát meg kell határozni azokat az egységeket, amelyeknek alapján az átlagot és az eloszlás mutatóit keressük. Legcélszerűbb a háromféle vizsgálat mindegyikének elvégzése s az eredmények összehasonlítása. — A mondathosszúság másfajta vizsgálata, s ez a nyelvi közlés szempontjából az előbbinél lényegesebbnek tekinthető, az egyszerű mondatok és az összetett mondatok arányának bemutatása (POMOGÁTS B. 1970/1, KISS A. 1970/1); az összetett mondat első, második, ... *n*-dik tagmondatának egymáshoz és az összetett mondatok egészéhez való viszonyítása; esetleg meghatározott számú tagmondat-csoportok aránymutatóinak keresése (az utóbbira BENKŐ LÁSZLÓ 1962). Ez a vizsgálat azonban több problematikus részletet tartalmaz, tehát alaposabb előkészítést igényel.

7.2. Az egyszerű mondat és az egyes tagmondatok mondattagjai („mondatrészei”) abszolút és relatív gyakoriságának vizsgálatában is történtek statisztikai felmérések (DEME L. 1971, SZENDE T. 1973; KELEMEN J. 1973 [kéziratban]; NAGY F. 1974; jelzők statisztikája KELEMEN J. 1954 [kéziratban]; TÖRÖK G. 1968).

7.21. Ilyen vizsgálatokban célravezetőbb az a megoldás, amely egyrészt külön megvizsgálja a mondattagok (állítmány, alany, tárgy, határozó) előfordulási arányait, másrészt a jelzőnek nem-birtokos (minőségi, mennyiségi, helyzet- vagy viszonyító, nevező, idézetjelző típusát) elválasztja a birtokos-jelzőtől s mindegyiket az utójelzőtől. Ugyancsak célszerű az értelmező különválasztása az utójelzőtől. A jelzős és értelmezős szerkezeteken ilyen szempontú statisztikai elemzéseket végeztem 1954-ben.

7.3. Az egyszerű mondat és az összetett mondatbeli tagmondat sorrendi típusainak gyakorisági vizsgálatában különválasztandó a két, három és a négy szabad sorrendű mondattag (pl. — a mondattagok nevének kezdőbetűt használva — A—Á, Á—A; Á—T, T—Á; Á—H, H—Á; A—T, T—A; A—H, H—A; T—H, H—T; A—T—Á stb.). A kötött(ebb) sorrendű egységeket, mint az igekötős igék igéjét és igekötőjét, a jelzőt és a jelzett szót az előbbi típusok mindegyikében külön-külön kell megvizsgálni. A sorrendi típus előfordulását motiváló mozzanatot (pl. szembeállítás, kirekesztés, tagadás, összefoglalás) csak akkor érdemes külön figyelembe vennünk az elemzés során, ha egyértelműen meghatározható. Ilyen sorrendi statisztikai vizsgálatokkal még nem rendelkezünk.

7.4. DEME L. (1971) az itt említetteken kívül számos más mondatsaját-ság gyakoriságát és mutatóját elemezte (az összetett mondat szerkesztettsé-gére, a tagmondat-kapcsolódásokra, a mondatbeli szintekre, a tagmondatok tömbösödésére, a mondat telítettségére vonatkozó és néhány kiegészítő mutató-val), ezek részletezése és elemzése azonban nem fér bele hozzászólásom keretébe.

8. Jelentésgyakorisági vizsgálat a mi nyelvünkre vonatkozólag csak a szótári anyag alapján készült (J. SOLTÉSZ K. 1965, PAPP F. 1969. 590—1).

8.1. A folyamatos szövegben megjelenő szójelentés gyakoriságára vonatkozó vizsgálatokat eddig csak Amerikában végeztek közel 5 millió (egy-egy szavakra 2,5 millió) szóadatnyi szöveg alapján az angol Oxford Dictionary jelentéstagolásának megfelelően. (I. LORGE—E. L. THORNDIKE 1938, vö. I. LORGE 1949). Ennek a vizsgálatnak eredményei alapján készült M. WEST szótára (1953), amely az egyes szavak jelentései mellett azok gyakorisági adatait is közli.

8.2. Nálunk a szövegbeli jelentések vagy jelentéselemek gyakorisági vizsgálatára nem történt kísérlet. Ennek nyilván az a magyarázata, hogy a jelentés elemeinek tervszerű kiválasztása sokkal nehezebb mint a morfológiai vagy fonológiai elemeké.

8.3. Hiányzik nyelvtudományunkban egyes jelentésmezők statisztikai vizsgálata is. (Első kísérlet nagyon kis korpuszon: MIKÓ PÁLNÉ 1966). Ilyen elemek összeállíthatók ugyan bizonyos mértékig nagy terjedelmű korpuszon alapuló olyan gyakorisági szótár alapján, amely az összes előfordulásokat közli, tehát az egyszer előforduló elemeket is (amilyen pl. H. KUČERA—W. N. FRANCIS gyakorisági szótára 1967), de ilyen alapon a kiterjedtebb jelentés-mezőnek csak töredékei hozhatók össze. Egy-egy jelentésmező gyakorisági tagolódását nálunk még nem vizsgálta senki, más nyelvre vonatkozólag is kevés az efféle vizsgálat (MOSKOVIČ 1969).

8.4. Ugyancsak hiányzik nyelvtudományi irodalmunkban a szinoníma-csoportok és a komplementáris, illetőleg antonim szópárok gyakoriságának meghatározására és a szavak, szócsoportok asszociációinak statisztikai elem-zésére vonatkozó vizsgálat.

9.1. A stilisztikai statisztika terén több részletvizsgálattal rendelkezünk (FÓNAGY I. 1959, TARNÓCZY T. 1961, ZSILKA T. 1967—73, SZABOLCSI M. 1968, JÉKEL P.—PAPP F. 1974).

9.2. Megjelent egy összefoglaló igényű stilisztikai statisztika is (ZSILKA T. 1974). ZSILKA mind a fonológiai, mind a morfológiai, mind a mondattani szint több kérdésével foglalkozik, hasznosítja az információelméleti szempon-tokat, ismerteti és alkalmazza a stílus egyszerűbb statisztikai mutatóit.

Nem használja és nem tárgyalja ZSILKA az ún. Yule-féle karakterisztikát: $K = 10\,000 \frac{S_2 - S_1}{S_1^2}$, vagy nagy terjedelmű szöveg esetén $K = \frac{S_2}{S_1^2}$, ahol $S_2 =$ az 1, 2, ... n gyakoriságú szavak számából és a megfelelő gyakoriság (1, 2, ... n) négyzetéből kialakított szorzatok összege $= S(fxX^2)$; $S_1 =$ az elő-fordulások (a "token"-ek) összege $= S(fxX)$. Nem tárgyalja ennek tovább-

fejlesztett változatát, a Yule – Herdan indexet sem, amelyet úgy számíthatunk ki, hogy variációs hányadosot, — azaz a szórás (standard eltérés) és az átlagos gyakoriság hányadosát, — osztjuk a szavak összegének négyzetgyökével: $vm = \frac{v}{\sqrt{V}}$, pedig ez az index elfogadott nézet szerint 10 000 és 100 000 szövegszónyi szövegre igen jó stilisztikai jellemző. Nem alkalmazza GUIRAUD egyszerűbb szövegjellemzőjét (V_1/V) sem. Az elemzett szöveg kis terjedelme miatt az eloszlásra levont következtetések néha problematikusok; az információelméleti elemzés egyes részletei ellentmondásosak. Vizsgálatai nélkülözlik a nagy korpuszra támaszkodó átlagokhoz való viszonyítást, de ez eddigi statisztikai vizsgálataink szervezetlenségének következménye.

9.3. Fordított irodalmi szövegek és eredetijük statisztikai elemzése mind a forrásnyelv, mind a célnyelv(ek) kontrasztív vizsgálata szempontjából hasznos nyelvi jellemzőket adhat. Nálunk ilyen vizsgálatra kevés példa van (PAPP F. 1961, ZSILKA T. 1969/73). A francia G. BARTH (1961) hasonló vizsgálattal állapított meg több érdekes nyelvi sajátosságot az angol, a francia és a spanyol nyelvre vonatkozólag.

9.4. Felhasználhatók a nyelvstatisztikai vizsgálatok szerzőségi kérdések, egyes művek keletkezése idejére vonatkozó kérdések vitájában is. Ilyenkor gyakran nem egy, hanem többszintű nyelvstatisztikai elemzéssel foglalnak állást a vitatott kérdésben. G. U. YULE (1939, 1944) például részint mondathosszsági, részint szófaj-, pontosabban főnév-eloszlási statisztikai elemzéssel valószínűsítette, hogy a latin nyelvű „De Imitatione Christi” című mű szerzője nem lehet a párizsi egyetem rektora Jean Charlier de Gerson, hanem Kempis Tamás. Nálunk ilyen célú elvszerű és rendszeres statisztikai felmérés nem készült. Csupán BÓTA L. használt rimstatisztikát vitás szerzői kérdés eldöntésében (1967). Érdemes lenne hasonló vizsgálatokat alkalmazni pl. a vitatott Balassi-versek, a vitatott kuruc-balladák elemzésére.

10. Alig néhány kísérlet van irodalmunkban a statisztikai módszernek a rím, a ritmus vizsgálatában való alkalmazására (BÓTA L. 1967; ZSILKA T. 1969/73, 1974; VOIGT V. 1972; előkészületben Az Ember Tragédiája ritmusának statisztikai elemzése). Pedig külföldön ilyen vizsgálatokat is régóta folytatnak (pl. DROBISCH, W. M. 1866; BOLDRINI, M. 1948; BOLINGER, D. L. 1950).

11. Kevés történt a szupraszegmentális elemek (hangsúly, hangfekvés, hangmenet), a beszéd egyéb jellemzőinek, pl. a beszédszünet, a beszédíram statisztikai vizsgálata terén. Az előbbiekről néhány adat FÓNAGY I. (1958), ELEKFI L. (1962) tanulmányaiban; rendszerezés MAGDIOS K. (1964) áttekintésében. A beszédsebesség statisztikai elemzésével főleg a gyorsírás szakemberei és fonetikusok foglalkoztak (NOSZ GY. 1943; FÓNAGY I. — MAGDIOS K. 1960).

12. Történtek kísérletek a statisztikai szempontnak a nyelvjáráskutatásban való alkalmazására is (BENKŐ LORÁND 1958, 1962, IMRE S. 1962, 1971, MÁRTON GY. 1962, VÁMSZER M. 1962, MAGDIOS K. 1964, PÉNTÉK J. 1966, MURÁDIN L. 1968, GÁLFFY M. 1969). Ezek a vizsgálatok nagyrészt a nyelv-atlasz-munkálatokból nőttek ki; rendszerint meghatározott szavak, szóalakok egyes hangtani jelenségei számának és az e jelenségeket mutató kutatópontok számának hányadosával értékelik a jelenség elterjedését.

12.1. Hiányzik a szakirodalmunkból a nyelvjárási jelenségek nyelvjárási szövegben való jelentkezésének statisztikai vizsgálata.

13. Nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti anyag statisztikai vizsgálata terén is történt néhány kísérlet nálunk (DEME L. 1945/6; KELEMEN J. 1954, a jelzőkről; SZENDE A. 1957; J. SOLTÉSZ K. 1959; BENKŐ LORÁND 1962; GRÉTSY L. 1962; PAPP L. 1962—3; FARKAS V. 1963; GULYA J. 1964; IMRE S. 1964; O. NAGY GÁBOR 1969).

13.1. Hiányát érzem olyan nyelvtörténeti statisztikai vizsgálatnak, amely irodalmi és egyéb nyelvi emlékeink megfelelő bőségéből választott nagyobb történeti (pl. ötszáz éves) távlatban 100—100 éves, esetleg 50—50 éves eloszlással kellő mennyiségű és megfelelő műfaji tagoltságú korpusznak azonos statisztikai paraméterekkel való vizsgálatában mutatja be a magyar fonémaállomány változását, gyakorisági változóit és esetleges állandóit (invariánsait), a morféma és morféma-kapcsolatok, a szókészlet, a szófaji értékek, a mondatszerkezet változásait, történetileg érvényesülő változatait és esetleges állandóit.

14. A kvantitatív tipológia terén csak néhány kezdeményező lépést találunk irodalmunkban: a hangállományra és hangok gyakoriságának tipológiai különbségére utaló megjegyzéseket, főleg a magánhangzók kapcsolatban (H. JUNKER 1935; TARNÓCZY T. 1942—3); a magánhangzók és mássalhangzók arányának vizsgálatát, a szótagtípusok összehasonlításával kapcsolatos észrevételeket, a tipológiai nyelvstatisztika problémakörének áttekinthetőségét (KELEMEN J. 1968/70). Egy közlésre leadott tanulmányban a szöveg szótári szavai és szóalakjai szótagtípusok szerinti arányát mutatom be mint tipológiai vizsgálatra alkalmas morfológiai paramétert (1973).

15. Az idézett tanulmányok, cikkek a különféle nyelvstatisztikai és egyéb matematikai módszerek alkalmazása szempontjából nem egységesek. Kezdetben volt, aki vegyes gyűjtésnek esetlegesen összegyűlt anyagát vizsgálta az eloszlás arányai szempontjából (SIMONYI 1875, a birtokos összetételekre; DEME L. 1945/6, a hangátvetésre). Legtöbbször azonban meghatározott szöveg vagy szövegrészletek jelenségeinek arányát vizsgálják. Vannak olyan közlemények, amelyek csak abszolút számokkal kifejezett összefüggéseket tárnak fel. Máskor hányadossal kifejezett arányszámot, átlagértéket közölnek további elemzés nélkül, néha az arány helytelen értelmezésével. Gyakori a százalékszámítás, a táblázatok, a grafikonok, ábrák alkalmazása. Ritka a valószínűségszámítási elemzés, a szórásadatok, a variációs hányados közlése, a hibaszámítás, az elméleti és a valóságos gyakoriság eloszlásának összehasonlítása. Még ritkább a korrelációs számítások, a logaritmikus összefüggések, az információelméleti szempontú számítások alkalmazása (TARNÓCZY T. 1961, ZSILKA T. 1973, 1974, TRETIAKOFF, A. 1974), a vektor-elemzés (JÉKEL P.—PAPP F. 1974), a komplex paraméterek alkalmazása.

15.1. Nem történt nagyobb anyagra támaszkodó önálló vizsgálat nyelvészeti irodalmunkban a glottokronológia terén; a nyelvünkben és a rokon nyelvekben mutatkozó egyezések ilyen célú statisztikai elemzését senki sem végezte el, nyilván azért, mert hiányoznak még az előkészítő szótári munkák. FODOR I.

(1960–1, 1968) e módszert bíráló cikkei csak a negatívumokat hangsúlyozzák. A nyelvtisztítási módszerek a finnugor nyelvhasználatban való alkalmazása terén még csak kezdő lépés történt (Csúcs S. 1968). Történt kísérlet a valószínűségszámításnak a rokon nyelvi hangok rekonstrukciójában való alkalmazására (VÉRTES E. 1970), egyik uráli nyelvjárás szótagtípusainak és a szóalakban jelentkező szótagtípus-kapcsolatoknak statisztikai elemzésére (MÁRK T. 1972).

16. Mint az alkalmazott nyelvészet több más ágában, a nyelvtisztítási vizsgálatok terén is tapasztaljuk, hogy — bár csak most van kibontakozóban — a nyelvtudomány eddig elért elvi eredményeinek alkalmazásával nemcsak régibb megállapításokat igazolhatunk objektív módszerrel, hanem újabb elvi kérdések felvetéséhez és megfogalmazásához is eljuthatunk. Tehát az alkalmazott nyelvtudománynak ez az ága is visszahat az elmélet teljesebb kidolgozására és módszereinek fejlesztésére is.

Irodalom

- AMBRUS L. 1951 = AMBRUS LAJOS, Arany János költészetének szóstatistikája [betűrendben]. Kézirat, 1951, I–IV. I. A, Á–E, É; II. F–K; III. L–Q; IV. R–Zs(X) [A Ráth-féle kiadás I–IV., IX. köteteiben közzétett szövegek alapján].
- ANTAL L. 1959 = ANTAL LÁSZLÓ, Megjegyzések a szóállomány statisztikai vizsgálatáról: *Ny.* 83 (1959): 307–11.
- BAKONYI, H. 1930/4 = HUGO BAKONYI, Die gebräuchlichsten Wörter der deutschen Sprache: Bulletin of the Association of German Teachers Abroad, Munich, 1930; München, 1934.
- BARTH, G. 1961 = G. BARTH, Recherches sur la fréquence et la valeur des parties du discours en Français, en Anglais et en Espagnol. Paris, 1961.
- BENKŐ LÁSZLÓ 1962 = BENKŐ LÁSZLÓ, A szépirodalmi stílus elemzése. Veres Péter szókincse és mondatfűzése: *Nyelvtud.Ért.* 35. sz. Bp., 1962.
- BENKŐ LÁSZLÓ 1972 = BENKŐ LÁSZLÓ (szerk.), Juhász Gyula költői nyelvének szótára. Bp., 1972.
- BENKŐ LÁSZLÓ 1973–4 = BENKŐ LÁSZLÓ, Juhász Gyula költői nyelvének gyakorisági szójegyzéke. I. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1973/1. 95–122; II. uo. 1974/1. 89–160.
- BENKŐ LORÁND 1958–62 = BENKŐ LORÁND, a) A hangsúly hangmódosító hatása a keleti magyar nyelvjárásokban. (Adalékok a leíró hangtan és a hangtörténet összefüggésére.) *Nyelvtud.Ért.* 17. sz. 1958. 53–85; — b) A kórógyi nyelvjárás aspirált mássalhangzóiról. *MNy.* 58 (1962): 231–5; — c) Adatok a magyar szókincs szerkezetének változásához. *NyK.* 64 (1962): 115–36.
- BERÉNYI Zs. Á. 1969–70 = BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES, a) Gépi adatfeldolgozás alkalmazása a névtudományban. *NyK.* 71 (1969): 397–405; — b) XV. századi női neveink vizsgálata matematikai módszerekkel. *Nyelvtud.Ért.* 70. sz. 1970. 134–8.
- BOLDRINI M. 1948 = M. BOLDRINI, Esametri in Contributi del Laboratorio di Statistica. Ser. 6., Milano, 1948.
- BOLINGER, D. Q. 1950 = DWIGHT L. BOLINGER, Rime, assonance and morpheme analysis. *Word* 6 (1950): 117–36.
- BORTOLINI, V.—TAGLIAVINI, C.—ZAMPOLLI, A. 1971 = Lessico di Frequenza della Lingua Italiana Contemporanea. IBM. Italia, é. n. (1971).
- BÓTA L. 1967 = BÓTA LÁSZLÓ, A Madách—Rimay kódexek szerelmes versei. *ITK.* 71 (1967): 1–24. [A rimstatistikai részletek: 23.]
- BUCHANAN, M. A. 1926/7 = A Graded Spanish Word Book. Toronto. Ont. 1927.
- BUNJAKOVSKIJ, V. JA. 1847 = V. JA. BUNJAKOVSKIJ, O vozmožnosti vvedenija opredelitel'nych mer doverija k rezul'tatam nekotorych nauk nabljudatel'nych i preimušestvenno statistiki. *Sovremennik*, III. (1847), otd. II. 36–49.

- BÜKY B. 1960–70 = BÜKY BÉLA, a) A fővárosi keresztnévadás tanulmányozásának főbb kérdései. NévVizsg. 1960. 157–63; — b) A fővárosi keresztnévadás hatóerői. NyelvtudÉrt. 26. sz. Bp., 1961. — c) Hagyomány és újszerűség a mai budapesti keresztnévadásban. Nyr. 88 (1964): 92–106; — d) Tények, elvek és a mai budapesti keresztnévadás. Nyr. 92 (1968): 149–56. — e) Keresztnévadási szokások Budán 1470–1541 között. NyelvtudÉrt. 70. sz. 1970. 138–45.
- BÜKY, B. 1968 = B. BÜKY, Zur Frage der Orthographie der ungarischen Wörter im Calepinus-Wörterbuch (1585). ALH. 18 (1968): 309–15.
- CSÁK L. 1970 = CSÁK LÁSZLÓ, Belfényér családnevei 1580–1966. NyIr. Közl. 14 (1970): 59–73.
- CSÚCS S. 1968 = CSÚCS SÁNDOR, A magyar szókészlet finnugor elemei a statisztika tükrében [A MSZFE. I. adatai alapján]. NyK. 70 (1968): 392–6.
- DEME L. 1945/6 = DEME LÁSZLÓ, Statisztikai vizsgálatok a hangátvetés köréből. MNy. 41 (1945/6): 55–60.
- DEME L. 1960 = DEME LÁSZLÓ, Szókezdet- és szóréteg-statisztikai számítások. MNy. 56 (1960): 458–65.
- DEME L. 1971 = DEME LÁSZLÓ, Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Bp., 1971.
- DROBISCH, W. M. 1866 = W. M. DROBISCH, Ein statistischer Versuch über die Formen des Lateinischen Hexameters. Ber. d. Verhandl. d. K. Sächs. Gesellschaft der Wiss. zu Leipzig, Phil.-hist. Kl. Bd. 18 (1866): 75–139.
- DÖMÖLKI B. — FÓNAGY I. — SZENDE T. 1962/4 = DÖMÖLKI BÁLINT — FÓNAGY IVÁN — SZENDE TAMÁS, Köznyelvi hangstatisztikai vizsgálatok [költői szövegek alapján]. ÁltNyT. 2: 117–32.
- ELEKFI L. 1962 = ELEKFI LÁSZLÓ, Vizsgálatok a hanglejtés megfigyelésének módjairól. NyelvtudÉrt. 34. sz. Bp., 1962.
- FARKAS V. 1963 = FARKAS VILMOS, A type-token viszony vizsgálatának változatairól MNy. 59 (1963): 424–30; németül: Über die Varianten der Untersuchung des „Zeichen-Träger“-Verhältnisses. ALH. 15 (1965): 67–79.
- FARKAS V. 1966 = FARKAS VILMOS, Fonémastatisztikai problémák a nyelvjárástípus történetében. NyelvtudÉrt. 55. Bp., 1966.
- FODOR I. 1960 = FODOR ISTVÁN, A statisztikai módszer alkalmazásának néhány kérdése. Nyr. 84 (1960): 196–205. [A glottokronológiáról v. lexikostatisztikáról mint a nyelvstatisztika téves ágáról: 201–4.]
- FODOR I. 1960/1 = FODOR ISTVÁN, A glottochronologia érvényessége a szláv nyelvek anyaga alapján. NyK. 63 (1961): 308–55.
- FODOR I. 1963 = FODOR ISTVÁN, A matematikai módszer nyelvtudományi alkalmazásának határai: a nyelvi változások lefolyásának tempója. NyK. 65 (1963): 297–339.
- FODOR I. 1968 = FODOR ISTVÁN, Mire jó a nyelvtudomány? Bp., 1968.
- FÓNAGY I. 1958 = FÓNAGY IVÁN, A hangsúlyról. NyelvtudÉrt. 18. sz. 1958.
- FÓNAGY I. 1959 = FÓNAGY IVÁN, A költői nyelv hangtanából. ITF. 23. sz. Bp., 1959.
- FÓNAGY I. — MAGDICS K. 1960 = FÓNAGY IVÁN — MAGDICS KLÁRA, Beszédsebesség, szólam, ritmusérzék. MNy. 56 (1960): 450–8, 11 ábrával.
- FÖRSTEMANN 1846 = ERNST FÖRSTEMANN, Ueber die numerischen Lautverhältnisse im Deutschen. In: Germania 1846. 83–90.
- FÖRSTEMANN 1851/2 = ERNST FÖRSTEMANN, Numerische Lautverhältnisse im Griechischen, Lateinischen und Deutschen. KZ. [ZfvglSprf.] 1851/2. 163–79.
- FÜREDI M. 1974 = FÜREDI MIHÁLY, A gyakorisági szótárak mintavételi nagyságának kérdéséhez. (Javaslat a magyar gyakorisági szótár mintavételére.) NyK. 76 (1974): 412–8.
- GÁLFY M. 1969 = GÁLFY MÓZES, A statisztikai módszer alkalmazása a nyelvjárási alakulatok elhatárolásában a csíki és a gyergyói tájnyelvi atlasz alapján. MNy. 56 (1969): 21–39.
- B. GERGELY P. 1969–71 = B. GERGELY PIROSKA, Inaktelke mai személynévrendszere. NyIrKözl. 13 (1969): 33–44; 14 (1970) 39–58; 15 (1971) 35–49.
- GRÉTSY L. 1962 = GRÉTSY LÁSZLÓ, A szóhasadás. Egy kevésbé számba vett szóalkotás-mód típusai és szerepe irodalmi és köznyelvünk életében. Bp., 1962. [Statisztikai részletek 88, 127–9, 156, 190.]
- GULYA J. 1964 = GULYA JÁNOS, A fonémarendszerek változásának mennyiségi összetevői. NyK. 66 (1964): 303–15.
- HAJDÚ M. 1967–71 = HAJDÚ MIHÁLY, a) Adatok a személynevek földrajzi vizsgálatához. Nyr. 91 (1967): 293–7; — b) Adatok a XVIII–XX. század névdivatjának földrajzi vizsgálatához. MNy. 64 (1968): 232–45; — c) Becézőnevek három Békés

- megyei község iskolai anyakönyveiben (1870–1900). MNyj. 15 (1969): 67–78; — d) Magyar becézőnevek (1770–1970). Bp., 1974.
- HELL Gy. 1973 = HELL György, Nyelvstatistikai munkák a BME (a Budapesti Műszaki Egyetem) Nyelvi Intézetében. Folia Practicolinguistica III. 1973. 5–35 (KELEMEN J. átirásában és kódolásában kapott szövegek alapján, vö. KELEMEN J. 1966. c)–e.)
- HERDAN G. 1956–66 = GUSTAV HERDAN, a) Language as Choice and Chance, Groningen, 1956; — b) Type-token Mathematics—Gravenhage, 1960; — c) The Calculus of Linguistic Observations, s-Gravenhage, 1962; — d) Quantitative Linguistics, London, 1964; — e) The Advanced Theory of Language as Choice and Chance. Berlin—Heidelberg—New York, 1966.
- HOZ, V. G. 1953 = V. GARCIA HOZ, Vocabulario usual, comun y fundamental. Madrid, 1953.
- IMRE S. 1962 = IMRE SAMU, Nyelvjárási jelenségek statisztikai feldolgozása. (Módszer-tani kísérlet.) MNyj. 8 (1962): 11–26.
- IMRE S. 1964 = IMRE SAMU, A magyar huszita helyesírás néhány kérdése. NyelvtÉrt. 43. sz. Bp., 1964.
- IMRE S. 1971 = IMRE SAMU, A mai magyar nyelvjárások. Bp., 1971.
- JAKAB L. 1926/39 = Jakab Lajos hang- és szóstatistikája. Sajtó alá rendezte Traeger Ernő. Az Egység Magyar Gyorsírás Könyvtára, 172. sz. Bp., 1939.
- JAKAB L. 1969 = JAKAB LÁSZLÓ, Köznyelvünk hangzóhiányos igetövei. MNyj. 18 (1969): 53–60.
- JÉKEL P.—PAPP F. 1974 = JÉKEL PÁL—PAPP FERENC, Ady összes költői műveinek fonéma-statisztikája. Bp., 1974. (Akad. K.)
- JELÍNEK, J.—BEČKA, J. V., — M. TĚŠITELOVÁ, 1961 — JAROSLAV JELÍNEK—JOSEF V. BEČKA—MARIE TĚŠITELOVÁ, Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v Českém Jazyce. Praha, 1961.
- JOSSIELSON, H. H. 1953 = HARRY H. JOSSIELSON, Подъѣт ходовых слов Русского литературного языка. — The Russian Word Count and Frequency Analysis of Grammatical Categories of Standard Literary Russian. Detroit, 1953.
- JUILLAND, A. és társa 1964 = ALPHONSE JUILLAND—E. CHANG-RODRIGUEZ, Frequency Dictionary of Spanish Words. London—The Hague—Paris, 1964.
- JUILLAND, A. és társai 1965 = ALPHONSE JUILLAND—P. M. EDWARDS—ILEANA JUILLAND, Frequency Dictionary of Roman Words. The Hague—Paris, 1965.
- JUILLAND és társai 1970 = ALPHONSE JUILLAND—DOROTHY BRODIN—CATHERINE DAVIDOVITCH, Frequency Dictionary of French Words. The Hague—Paris, 1970.
- JUNKER, H. 1935 = HEINRICH JUNKER, Sprachklangbilder. Ung. Jb. 15 (1935): 460–71.
- KAEDING, F. W. 1897–8 = F. W. KAEDING, Häufigkeitwörterbuch der deutschen Sprache, Steglitz bei Berlin [I.] 1898, II. Buchstabenzählungen, 1897.
- KALMÁR L. 1962/4 = KALMÁR L. Matematikai és nyelvi struktúrák. ÁltNyT. 2 (1964): 11–74.
- KÁROLY S. 1956 = KÁROLY SÁNDOR, Igenévrendszerünk . . . NyelvtudÉrt. 10. sz. 1956.
- KELEMEN B. 1963 = KELEMEN BÉLA, A matematikai nyelvtudomány néhány kérdése. NyIr. Közl. 7 (1963): 57–9.
- KELEMEN J. 1954–5 = KELEMEN JÓZSEF, A magyar jelzős szerkezetek. Kézirat, 1954–5. [20 szövegegység jelzős szerkezeteinek statisztikai elemzése.]
- KELEMEN J. 1962/4 = KELEMEN JÓZSEF, A nyelvvel kapcsolatos matematikai halmazok értelmezésének kérdése. ÁltNyT. 2 (1964): 277–9. A nyelv modelljének kérdése. Uo. 281–3.
- KELEMEN J. 1965/7 = UA., A gépi adatfeldolgozás lehetőségei a szörend és a kiejtés vizsgálatában. Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Az egri kiejtési konferencia [1965] anyaga, szerk. Grétsy László és Szathmári István, Bp. 1967. 206–9.
- KELEMEN J. 1972 = KELEMEN JÓZSEF, a) Gépi adatgyűjtés és adatfeldolgozás a lexikográfia szolgálatában. Szótártani Tanulmányok (szerk. Országh L.) Bp., 1966. 29–54; MNyTK. 114. sz. 1966. Oroszul a лексикология и лексикография (Moszkva, 1972) c. kötetben 3–22; — b) Lyukkártyarendszerű adatgyűjtés és adatfeldolgozás a nyelvtudományban. NyK. 67 (1966): 341–79; MNyTK. 118. sz. Bp., 1967; — c) Über die Experimente an einem Sprachstatistischen Automaten. CompLingu. 5 (1966): 149–57; — d) Beszámoló a gépi nyelvstatistikai kísérletekről. (1966/7) NyelvtudÉrt. 58. sz. 1967. 480–5; — e) UA. 1966. Sokszorosított kézír. Részleteket közölt belőle: FODOR ISTVÁN: Mire jó a nyelvtudomány? Bp. 1968. 327–9.
- KELEMEN J. 1967 = KELEMEN JÓZSEF, Magyar szövegek statisztikai feldolgozásának problémái. Nyelvfeldolgozás és dokumentáció. A tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata. 11. sz. 1967. 61–73.

- KELEMEN, J. 1968/70 = J. KELEMEN, Sprachtypologie und Sprachstatistik. Theoretical Problems of Typology and the Northern Eurasean Languages. Bp., 1970. 53–63. [1968-ban tartott előadás.]
- KELEMEN J. 1970 = KELEMEN JÓZSEF, A mondatszók a magyar nyelvben. Bp., 1970 (Akad. K.) [Statistikai vizsgálatokról: 390–1.]
- KELEMEN J. 1971 = KELEMEN JÓZSEF, Törekvések a helyesírásnak megfelelő írógépbillentyűzet ügyében. NyelvtudÉrt. 75. sz. Bp. 1971. 103–21.
- KELEMEN J. 1971/3 = KELEMEN JÓZSEF, Tervezet: „Javaslat egy magyar gyakorisági szótár előkészítésére.” Kézirat, 1971, részben átdolgozva 1973.
- KELEMEN J. 1972 = UA., A gyakorisági szótárak készítésének főbb problémái és szempontjai. Előadás a MNYT. ülésén. Rövid kivonata: MNY. 68 (1972): 609.
- KELEMEN J. 1973 = KELEMEN JÓZSEF, a) Zur Frage der Silbenstruktur der Wortformen im Ungarischen. (Sajtó alatt.) – b) A gépi statisztikai nyelvészet szerepe a szakszövegkutatásban. Előadás, 1973. (Sajtó alatt.)
- KENISTON, H. 1920–33 = HAYWARD KENISTON, a) Common Words in Spanish. Hispania 3 (1920): 85–96; – b) Spanish Idiom List. Selected on Basis of Range and Frequency of Occurrence. New York, 1929; – c) A Basic List of Spanish Word and Idioms. Chicago, 1933.
- KESZLER B. 1972/4 = KESZLER BORBÁLA, Az igetövek kvantitatív vizsgálata. Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből, szerk. RácZ Endre és Szathmári István. Bp., 1974. 91–7.
- KISS A. 1970/1 = KISS ANTAL, A novellák stilisztikai szempontú mondatnani elemzése. A novellaelemzés új módszerei, szerk. Hankiss Elemér, Bp., 1971. 285–303.
- KOVÁCS I. 1969 = KOVÁCS IMRE, Az ötven éves Kossuth Gimnázium tanulóinak névstatistikai vizsgálata. A Kossuth Lajos Gimnázium jubileumi évkönyve. Bp., 1969. 28–33.
- KUČERA, H. 1962/4 = HENRY KUČERA, Statistical Determination of Isotopy. Proc. of the 9th Int. Congress of Linguists (Cambridge, Mass. VIII. 27–31, 1962). London–The Hague–Paris, 1964. 713–21.
- KUČERA, H.–FRANCIS, W. N. 1967 = HENRY KUČERA–W. NELSON FRANCIS, Computational Analysis of Present-Day American English. Providence, Rhode Island, 1967.
- LORGE, I. 1949 = IRVING LORGE, The Semantic Count of the 570 Commonest English Words. New York, 1949.
- LOTZ, J. 1952 = JOHN LOTZ, Vowel Frequency in Hungarian. Word 8 (1952): 227–35.
- MAGDICS K. 1964 = MAGDICS KLÁRA, A magyar nyelvjárásk összehasonlító hanglejtésvizsgálatának első tanulságai. MNY. 60 (1964): 446–62.
- MÁRK T. 1972 = MÁRK TAMÁS, Vizsgálatok a szólkúp fonémarendszerben. NyK. 74 (1972): 407–15.
- MÁRTON GY. 1962 = MÁRTON GYULA, Az a-zás állapota a Fekete-Körös völgyében. NyIr. Közl. 6 (1962): 85–116.
- MIKES F. 1935–8 = MIKES FERENC, a) Új magyar hangstatisztika. Gyorsírástudomány XVI. 1. sz. 1935. 1–2. – b) Magyar írógépbillentyűzet. Uo. XVI. 8. sz. 1936. 93–6. – c) Betűstatisztika. Uo. XVII. 2. sz. 1936. 22–3. – d) A magyar írógépbillentyűzet kérdése. Uo. XVIII. 6. sz. 1938. 92–3.
- MIKÓ PÁLNÉ 1962 = MIKÓ PÁLNÉ, A minimális szókinés kérdéséhez. NyK. 64 (1962): 137–55.
- MIKÓ PÁLNÉ 1966 = MIKÓ PÁLNÉ, Nyelv-statisztikai vizsgálatok. Filol. Közl. 12 (1966): 201–9.
- MISTRÍK, J. 1969 = JOZEF MISTRÍK, Frekvencia Slov v. Slovenčine. Bratislava, 1969.
- MOSKOVIČ, V. A. 1969 = V. A. MOSKOVIČ, Statistika i semantika. Moskva, 1969.
- MULLER, CH. 1968 = CHARLES MULLER, Iniciation à la statistique linguistique. Paris, 1968. (Librairie Larousse.) Németül: Einführung in die Sprachstatistik, ford. Fritz Heinzmann. Berlin, 1972 (Akad.-Verlag).
- MURÁDIN L. 1968 = MURÁDIN LÁSZLÓ, Az a-zás az aranyosszéki nyelvjárásban. NyIr. Közl. 12 (1968): 209–22.
- NAGY F. 1964 = NAGY FERENC, Denominális képzőink gyakoriságáról. MNY. 60 (1964): 201–3.
- NAGY F. 1967 = NAGY FERENC, A képzőgyakoriság néhány jellemző vonása. MNY. 63 (1967): 331–46.
- NAGY F. 1971 = NAGY FERENC, a) A tulajdonnevek szöveggyakoriságáról. Filol. Közl. 17 (1971): 212–20; – b) A helységnevek humora. MNY. 67 (1971): 195–203; – c) A szóképzés valószínűsége. NyK. 73 (1971): 249–53.

- NAGY F. 1972 = NAGY FERENC, Kvantitatív nyelvészet. Egyetemi jegyzet. Bp., 1972.
- NAGY F. 1974 = NAGY FERENC, A mai magyar nyelv című tankönyv és a kvantitatív nyelvészet: Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alakтана köréből, szerk.: Ráczy Endre és Szathmári István. Bp., 1974. 21–32.
- O. NAGY G. 1969 = O. NAGY GÁBOR, Vokalfrequenzwerte in altungarischen Denkmälern. Uraltaische Jahrbücher 41 (1969): 146–54.
- NEMES T. 1934 = NEMES TIHAMÉR, A szótagérthetőség-mérésekről. Műszaki Közlemények 8 (1934): 101–6.
- NEMES Z. 1932 = NEMES ZOLTÁN, A magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikája. MNy. 28 (1932): 30–6, 206–11 = Az Egységes Magyar Gyorsírás Könyvtára 57. sz. 1932.
- NEMES Z. 1933 = NEMES ZOLTÁN, A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. Az Egységes Magyar Gyorsírás Könyvtára 66. sz. 1933.
- NEMES Z. 1939/41 = NEMES ZOLTÁN, Szóstatisztika egymillió szótagot felölelő újság-szövegek alapján. Az Egységes Magyar Gyorsírás Könyvtára 190. sz. h. n., é. n. (1941 [készült 1939-ben]), kiadja a Gyorsírási Ügyek Kormánybiztossága.
- NEMES Z. 1955 = NEMES ZOLTÁN, Ragstatisztika [egymillió szótagot felölelő újság-szövegek alapján]. Kézirat, 1955.
- NEMES Z. 1957 = NEMES ZOLTÁN, Képzőstatisztika egymillió szótagot felölelő újság-szövegek alapján (a képzőszerű jelek statisztikájával). Kézirat, 1957.
- NEMES Z. 1959 = NEMES ZOLTÁN, Betűpárstatisztika az írógépbillentyűzet számára. Egymillió szótag [2, 102, 489 betűnyi szöveg] alapján. Gyorsírók Lapja, IX. 3. sz. 1959. 74–5.
- NOSZ GY. 1943 = NOSZ GYULA, Az élőszó nyomában. Tanulmányok a magasfokú gyorsírás és az élő beszéd kérdéseiről. Bp., 1943. 142 l.
- ÖRDÖG F. 1973 = ÖRDÖG FERENC, Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973.
- PAPP F. 1961 = PAPP FERENC, a) A stíluzelemzés egy mennyiségi mutatókra épített módszere. Filol. Köz. 1961. 69–85. — b) A matematikai módszerek alkalmazásáról nyelvtudományunkban. IOK. 17 (1961): 289–306.
- PAPP F. 1966–9 = PAPP FERENC, a) Megszólaltak a gépek. Nyr. 90 (1966): 181–8; — b) Kettős és hármas szófajiságú szavaink. Nyr. 90 (1966) 404–8; — c) Néhány fontosabb adat szókincsünk szófaj szerinti megoszlásáról. Nyelvfeldolgozás és dokumentáció. A tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata. 11. sz. 1967. 104–16; — d) Adatok tőszókincsünk etimológiai rétegeinek végződés szerinti eloszlásához. NyK. 70 (1968): 200–9; — e) A magyar nyelv szövegmutató szótára. Bp., 1969; — f) Néhány megjegyzés a TESz. első kötetével kapcsolatban. NyK. 71 (1969): 129–35.
- PAPP L. 1962–3 = PAPP LÁSZLÓ, a) Application de la statistique linguistique aux recherches de dialectologie historique. ALH. 12 (1962): 67–94; — b) Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika. Bp., 1963. 186 l.
- PÉNTEK J. 1966 = PÉNTEK JÁNOS, A köröstői í-zés állapota. NyIr. Köz. 10 (1966): 61–75.
- PESTI J. 1969/70 = PESTI JÁNOS, A földrajzi nevek alkotásának és használatának lélektani tényezői a Bikalárok völgyében [Baranya m.]. NyelvtudÉrt. 70: 99–104.
- PETŐFI S. J. 1964–7 = PETŐFI S. JÁNOS, a) [zusammengestellt von —:] Sprachstatistische Untersuchungen. Comp.Lingu. 3 (1964): 216–25; — b) A nyelvtatisztikai vizsgálatok néhány kérdése. Nyelvfeldolgozás és dokumentáció. A tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata. 11 (1967): 117–40.
- POMOGÁTS B. 1970/1 = POMOGÁTS BÉLA, Mondatösszetétel és stílus. A novellaelemzés új módszerei, szerk. Hankiss Elemér. Bp., 1971. 273–83.
- RUZSICZKY É. 1962/4 = RUZSICZKY ÉVA, Az elektromechanikus adatfeldolgozó gép nyelvtudományi alkalmazásának néhány kérdéséről. Ált.NyT. 2 (1964): 253–61.
- SEBESTYÉN Á. 1965 = SEBESTYÉN ÁRPÁD, A magyar nyelv névutórendszere. Bp., 1965.
- SIMONYI 1875 = SIMONYI ZSIGMOND, A szavak összetétele a magyarban. Nyr. 4 (1875). [Statisztikai egybeállítás a birtokos összetételekről: 245.]
- SIMONYI 1895 = SIMONYI ZSIGMOND, Tüzetes magyar nyelvtan, Bp., 1895. [Az elbeszélő múlt idejű igealakok gyakoriságáról: 626.]
- J. SOLTÉSZ K. 1959 = J. SOLTÉSZ KATALIN, Az ősi magyar igekötők. Bp., 1959.
- J. SOLTÉSZ K. 1965 = J. SOLTÉSZ KATALIN, Nyelvtatisztikai vizsgálatok a Petőfi Sótár anyaga alapján. NyK. 67 (1965): 345–54.
- J. SOLTÉSZ K. 1970 = J. SOLTÉSZ KATALIN, Kutyanévek, 1969. Nyr. 94 (1970): 291–303.
- J. SOLTÉSZ K.—SZABÓ D.—WACHA I. (szerk.) 1973 = J. SOLTÉSZ KATALIN—SZABÓ

- DÉNES—WACHA IMRE (szerk., GÁLDI LÁSZLÓ irányításával), *Petőfi-szótár*. Petőfi Sándor életművének szókészlete. I. A—F. Bp., 1973.
- SZABOLCSI M. 1968 = SZABOLCSI MIKLÓS, A verselemzés kérdéseihez (József Attila: *Eszmélet*). ITF. 57. sz. Bp., 1968. 123 l.; ²1969 [Statistikai táblázatok: 104—18].
- SZARVAS G. 1872—SZARVAS GÁBOR, A magyar igeidők. Pest, 1872. [Statistikai adatok az *ira, irt* igealakokról: 5., 121—3 l.
- SZENDE A. 1957 = SZENDE ALADÁR, A határozott névelő elmélete és használata Sylvesternél. MNy. 53 (1957): 282—96.
- SZENDE T. 1969—73 = SZENDE TAMÁS, a) A köznyelvi magyar ejtésnorma felé. NyK. 71 (1969): 345—85; — b) Az utca hangja. Nyr. 94 (1970): 189—204 (Szende Virággal); — c) Anyanyelvünk hangzásáról. (A hangkapcsolatok szerepe.) Nyr. 95 (1971): 442—53; — d) Spontán beszédanyag gyakorisági mutatói. NyelvtudÉrt. 81. sz. Bp., 1973.
- TARNÓCZY T. 1942—3 = TARNÓCZY TAMÁS, A magyar magánhangzók eloszlása. MNy. 38 (1942): 352—7. — Megjegyzések és kiegészítések a magyar magánhangzók eloszlásának kérdéséhez. Uo. 39 (1943): 369—74. — Németül: Die Verteilung der ungarischen Vokale. UJb. 23 (1943): 236—46.
- TARNÓCZY T. 1951/2 = UA., A magyar hangzókapsolatok eloszlása Ady költői nyelve alapján. NyK. 53 (1951/2): 107—52.
- TARNÓCZY T. 1961 = TARNÓCZY TAMÁS, A jelölés és a hírtartalom nyelveket meghatározó tulajdonságairól. NyK. 63 (1961): 161—78.
- THORNDIKE, E. L. 1921 = EDWARD L. THORNDIKE, *The Teacher's Word Book*. New York, 1921.
- THORNDIKE, E. L. 1931 = EDWARD L. THORNDIKE, *The Teacher's Word Book of 20 000 Words*. New York, 1931.
- THORNDIKE, E. L.—LORGE, I. 1944 = EDWARD L. THORNDIKE—IRVING LORGE, *The Teacher's Word Book of 30 000 Words*. New York, 1944, 1952 (Bureau of Publications, Teacher's College, Columbia University).
- TOLNAI V. 1906 = TOLNAI VILMOS, Egynéhány számadat a hangokról és betűkről. Nyr. 35 (1906): 421—5.
- TOLNAI V. 1920/4 = TOLNAI VILMOS, Halhatatlan magyar nyelv. MNy. 20 (1924): 50—9.
- TOLNAI V. 1921 = TOLNAI VILMOS, A nyelvek szépségéről. MNy. 17 (1921): 28—32.
- TOMPA J. 1962 = TOMPA JÓZSEF, A „kiemelő jel” mai nyelvtani szabályai. MNy. 58 (1962): 435—42. [Statistikai adatok: 441—2.]
- TÖRÖK G. 1968 = TÖRÖK GÁBOR, A líra: logika (József Attila költői nyelve). Bp., 1968.
- TRETIKOFF, A. 1974 = A. TRETIKOFF, Liste de succession des voyelles en hongrois. ALH. 24 (1974): 363—71.
- VÁMSZER M. 1962 = VÁMSZER MÁRTA, Az ikes ragozás állapota a kalotaszegi nyelvújításban. NyIrKözl. 6 (1962): 117—27.
- VARGA GY. 1967 = VARGA GYÖRGYI, Alakváltozatok a budapesti köznyelvben. Bp., 1967.
- VERMES STEFÁNIA 1943 = VERMES STEFANIA, A magyar szókészlet etimológiai statisztikája. NyK. 51(1943): 435.
- VÉRTES E. 1952—4 = VÉRTES EDIT, a) Adalékok a magyar nyelv hangtani szerkezetéhez. NyK. 54 (1952): 96—140; 55 (1953): 138; 56 (1954): 215—66; — b) [részben kibővített német változata:] Statistische Untersuchungen über den phonetischen Aufbau der ungarischen Sprache. ALH. 3 (1953): 125—58, 411—30; 4 (1954): 194—224.
- VÉRTES E. 1970 = VÉRTES EDIT, Rekonstrukció és valószínűségi számítás. NyK. 72 (1970): 297—322.
- VOIGT V. 1972 = VOIGT VILMOS, Számítógépes ritmuselemzési kísérlet. ITK. 76 (1972): 203—11.
- WEST, M. 1953 = MICHAEL [PHILIP] WEST, *A General Service List of English Words with Semantic Frequencies and a Supplementary Word-List for the Writing of Popular Science and Technology*, London, 1953.
- YULE, G. U. 1944 = GEORGE UDNY YULE, *The Statistical Study of Literary Vocabulary*, Cambridge, 1944. 305 p.
- ZSILKA T. 1967—72/73 = ZSILKA TIBOR, A stílus hírtéke. Bratislava, 1973 [1967—72 közt írt tanulmányok, cikkek].
- ZSILKA T. 1969/73 = ZSILKA TIBOR, A nyelvi rendszer és a struktúra. A stílus hírtéke. 1973. 121—36.
- ZSILKA T. 1974 = ZSILKA TIBOR, *Stilisztika és statisztika*. Bp., 1974.

TEMESI MIHÁLY:

1. Tanár vagyok, s így a magyar nyelvtudomány eredményeinek alkalmazása hivatásom, — mégsem tudtam volna a magyar szakos tanárok képzésében évtizedek óta megfelelő színvonalon dolgozni, ha nem vagyok a nyelvtudomány alap- és alkalmazott kutatásainak egyszersmind részese is. Meglepett ezért, hogy DEME LÁSZLÓ a nyelvtudomány e részágazatainak ilyen összefoglaló elkülönítését megkérdőjelezte az imént, — ugyanakkor a tanárképzés és a tudományos kutatás gyakorlata e differenciálást megköveteli. Egyetérték azonban DEME LÁSZLÓ kérdésfelvetésére adott válaszában azzal, hogy az alkalmazott nyelvészet szerves és elidegeníthetetlen része a nyelvtudománynak. — Ezt fogalmazta meg már BENKŐ LORÁND is nemcsak az 1971-ben megjelent egyik tanulmányában (NytudÉrt. 75: 5.), hanem a történeti nyelvtudomány néhány általános kérdéséről elhangzott előadásának néhány megjegyzése is. Azt írta ugyanis BENKŐ LORÁND, hogy nincs a nyelvtudománynak egyetlen olyan részterülete sem, amelyben az elveknek, a kutatási eljárásoknak és az eredményeknek ne volna legalábbis közvetett társadalmi hasznosítási lehetősége, — és nincs az alkalmazott nyelvtudománynak olyan területe, amely ne kapcsolódna szorosan a nyelvtudományi alapkutatások elvi-módszerbeli problémáihoz, elért eredményeihez, vagy ne hatna azokra vissza.

A magyar nyelvtudományi alapkutatások művelői jelentős értékű részletvizsgálatok és nagy összefoglaló munkák közreadása után viszont ma már csak anyanyelvünk tényei szerkezeti törvényeinek lehető teljes listája ismeretében vállalkozhatnak a magyar nyelv működtetési szabályrendszere korszerű bemutatására, hogy megfelelő szelekcióval a tényanyag végtelen áradatából nyelvünknek, ha nem is adekvát, de legalább azonos értékű modellálásához szükséges törvények szabályainak rendszerezett egészét leírva, a siker reményében kísérlelhessék meg egy új nyelvpedagógia kimunkálását. Ugyanakkor világosan megfogalmazott szaktudományi állásfoglalásunk ellenére többen úgy vélik, hogy a magyar nyelv és a magyar közművelődés nyelvi anyagának leírása keretében mindinkább különválnak a nyelvészet és az anyanyelvi nevelés, nyelvtanítás, valamint a magyar szakos tanárképzés struktúrája, noha még a hagyományos nyelvelméleti felfogást képviselő nyelvészeknél is ma már integrálódnak az újabb és korszerűbbnek ítélt irányzatok a klasszikussá merevedett megközelítésekkel. A magyar nyelv vizsgálatát ezért ma már kiterjesztették nemcsak az ún. metalingvisztikára, hanem nyelvünk nem-verbális szemiotikai kapcsolatainak feltárására, és mind jelentősebb eredményekre vezet a pszicho- és szociolingvisztikai, valamint az antropológiai kutatások eredményeinek felhasználása a magyar nyelv tanulmányozásában, sőt újabban sikerrel kapcsolják össze a kommunikációkutatás anyagával is. A nyelv patológiájának új szempontú vizsgálatait pedig a nyelvészek, a beszédpedagógusok és az ideggyógyászok együttműködésének mindinkább kiteljesedő lehetőségeit formálják a magyar nyelvi anyagban is.

2. Az ember társadalmi tevékenységének alapja a világ dolgainak és jelenségeinek megismerése, kölcsönös viszonylataik megértése, gondolkodásunknak igaz, értékes, a valóságnak megfelelő, helyes tartalmakkal való gyarapodása és gyarapítása és mindezeknek a nyelvi közlés jól szerkesztett szövegeiben, a szövegeket alkotó mondatokban történő kifejezése. Ez pedig feltételezi a nyelv és benne az anyanyelv lényegi jegyeinek, működtetési szabályrendsze-

rének megismerését és elsajátítását, de ugyanakkor megköveteli a gondolkodási és művelési szintek egyértelmű feltárását és elsajátítását is. Ilyen értelemben a nyelv és elsősorban az anyanyelv nemcsak a megismerés kifejező-közlő eszközrendszere, hanem az emberi megismerés tárgya is, — és itt jelentkezik a leghangsúlyozottabban a nyelv tudományi alap kutatások eredményei gyakorlati alkalmazásának társadalmi igénye. Ez az alkalmazott nyelvtudomány voltaképpen a nyelvi tevékenységre vonatkoztatott, a nyelvészet fogalmi körén belül maradó hasznosítás, vagyis szorosan kötődik magának a nyelvnek az alkalmazásához a magyar társadalmon belüli és a társadalmak közötti nyelvi érintkezés elősegítésében. Minthogy pedig a nyelv belső szerveződése nem véletlenszerű, hanem megtestesíti mindazokat a funkciókat, amelyeket a nyelv a társadalmi ember szolgálatára kifejlesztett, — ezért olyan nyelvelírást kell az oktatásban alkalmaznunk, amellyel képesek vagyunk a nyelvhasználat és a nyelvi kreativitás fejlesztésére. Ez a nyelvelírás tehát nyelvünk különböző funkcióiból elvonva eszköz a jelentés-választások megalapozására és egységes szerkezeti formákban történő realizálására. A gyermek nyelvi tevékenységének viszont általában nincsenek olyan funkcionális változatai, mint a felnőttek nyelvhasználatának. Nyelvünk egységes típusa a maga eszményi és normatív rendszerével ugyanakkor egyszerre szolgálja a nyelv valamennyi funkcióját, vagyis nyelvünk kifejezőegységei a fogalomalkotási, az interperszonális és a textuális jelentéseknek szimultán megvalósulásai.

Nem könnyű azonban elválasztanunk a magyar nyelvtudományban sem ezeket az alap- és az alkalmazott kutatásokat, hiszen az anyanyelvi nevelés, nyelvoktatás, — a beszédművelés és kiejtésnormalizálás, — a helyesírás szabályozása, — a nyelvművelés, — a beszédhibák diagnosztizálása és javítása, — az idegen nyelvek elsajátításának segítése magyar bázisnyelvű idegennyelvoktatással, — a fordítás és a tolmácsolás gyakorlata, sőt bizonyos határok között különféle automatikák kidolgozása, — a dokumentáció és információ-tárolás, — a távközlés és kommunikációkutatás, — a különböző nyelvű közösségek nyelvi helyzetének, érintkezésének rendezésére az ún. „nyelvi politika” stb. mind feltételezi és megköveteli a magyar nyelvtudományi alapkutatások intenzív művelését. Mindenképpen hasznos lenne, ha már megvolnának a nyelvtudományi alapkutatásoknak mindazon eredményei, amelyeket az alkalmazás számára csak adaptálni kellene, s így nem kényszerülnénk olyan feladat megjelölésekre, amelyekhez sem a szervezeti, sem a személyi feltételek még nincsenek meg. Az alkalmazott nyelvészet munkásai ezért sürgetik már az alapkutatások tervezésében az alkalmazások szükségleteinek figyelembevételét: a magyar hangstatisztikai etalon, a magyar szótári minimum, a magyar nyelv gyakorisági szótára, a magyar morfémák törzsállománya feldolgozását és főleg az új, korszerű igényeket is kielégítő leíró magyar nyelvtan megalkotását. Az alkalmazások ritmusát ugyanis a társadalmi gyakorlat adja meg, és nem az alapkutatások belső helyzete. (Vö. Az alkalmazott nyelvészet helyzete Magyarországon. Bp., 1968. Szerk.: IMRE SAMU, 167—73. — SZÉPE GYÖRGY.)

2.1. Az utóbbi másfél évtizedben nálunk is az érdeklődés előtérbe került a nyelvi viselkedés alkotó jellegének felismerése és a nyelvtudás azon sajátosságának vizsgálata, hogy a magyar beszélők is a változó közlési helyzetekben gyakran merőben új szemantikai és szintaktikai konstrukciókat alkotnak.

Ennek megértéséhez fel kellett tennünk, hogy ez a kreativitás a „beszéd” mögötti művelési szabályrendszerben adott. E szabályrendszert rekonstruáló grammatika írásakor az emberi nyelv általános hipotetiko-deduktív modelljét kellene ezért figyelembe vennünk, hogy meghatározhassuk e speciális magyar grammatikában feltárt nyelvi szinteket, összefüggésük módjait és a különböző nyelvtani kategóriákat. Sajnos, e feladat megoldásában még csak a kezdő vizsgálatokat végezzük, és nem állnak rendelkezésünkre más, részletesen kidolgozott ilyen grammatikák sem, pedig anyanyelvi nevelésünk, nyelvoktatásunk megújítására vonatkozó társadalmi igény egyértelműen tárja elénk, hogy a kommunikációs folyamatoknak mennél szélesebb területét kell azonos modell segítségével megvilágítanunk. Ha pedig az alkalmazott nyelvészeti részdiszciplínák anyaga szorosan összefügg magának a nyelvnek az alkalmazásával, akkor a nyelv szerkezeti rendszeréről való ismereteink színvonala, ezeknek az ismereteknek az elrendezési módja lényeges információkat nyújt a nyelv működési szabályainak gyakorlati alkalmazásáról is.

2.2. A tantervi cél és a hozzákapcsolódó feladatok megfogalmazása a nyelvtudományi alap kutatások részágazatai szerint az egységes nyelvtípus normalizált változatának, a köznyelvnek elsajátítására már az eddigi tantervekben is eléggé egyértelműen tárta elénk, hogy e tantárgyi ágazatok önmagukban is olyan teljes rendszert alkotnak, amelynek belső törvényei csak nehezen hangolhatók össze bármelyik másik részrendszer törvényeivel. A tantervek ugyanis már a múltban is általában világosan állást foglaltak a kitűzött célnak megfelelő feladatok meghatározásában, a nyelvtudományi alap kutatások eredményeinek alkalmazása az oktatás gyakorlatában azonban mindmáig nem tudta megvalósítani e követelményeket, és tankönyveink csak a nyelvi rendszer egyszerűsített leírását tartalmazzák teljesebben, a többinek alig tesznek eleget. Az anyanyelvi nevelés anyaga tervezésében és még inkább az anyanyelv oktatása folyamán viszont sajátos ellentmondással kell számolnunk: a nyelvi tevékenység oszthatatlan egész, vagyis a beszélő csaknem minden megnyilatkozásában a „teljes” nyelvet használja, — a tanításban azonban az esetek nagy részében és szükségszerűen csak egy-egy részterületre összpontosíthatunk.

Általánosan képző iskoláink anyanyelvi nevelésének, nyelvoktatásának ugyanakkor fő feladata, hogy tanulóinkat mennél teljesebb nyelvi-kommunikációs kód birtokába juttatva fejlessze megismerő és gondolkodó képességüket anyanyelvünk kommunikációs működésének, pszichikai és szociológiai aspektusainak megfelelő és jól alkalmazható gyakorlatsorozatokban történő formálásával. A mai általánosan képző iskoláink által nyújtott és megkívánt műveltség alapvetően verbális jellege viszont a szituációtól függetlenedett explicit beszédet kívánja meg, s így az induláskor nyelvi hátrányos helyzetben levők korlátozott kódjára vonatkozó vizsgálatok felvetik a nemek közötti különbség és a szociális hátrány interakciójára a társadalmi beavatkozás szükségességét. Ugyancsak a szociolingvisztikai kutatások mutattak rá arra is, mily jelentős a szülők kognitív képességeinek, kulturáltságának szerepe a család interakciós területén gyermekeik aktualizált környezetének nyelvi előkészítésében és kognitív feldolgozásában. Az anyanyelvi nevelésben, nyelvoktatásban alkalmazott nyelvészettnek ezért ma nálunk a nyelvi hátrányos helyzet kiegyenlítő-dése folyamatában mindinkább növekvő súlya van, — ti. a családot szocializációs funkciója teljesítésében szubkultúrája meghatározza, s így előtérbe kerül

az oktatásban alkalmazott nyelvészetnek a családdal szemben néha idegennek mondható kulturális szocializáló szerepe. A nyelvi hátrányok szubkulturális családi jellegével szemben eredményesen lépnek fel már az olyan társadalmi intézmények, mint az óvoda és az általánosan képző iskolák, de a probléma komplexitása miatt szerepe van még a felsőoktatásnak, a felnőttoktatásnak és a továbbképzésnek is. Szociolingvisztikai kutatásaink tehát integrálják a társadalmi és a nyelvi nézőpontot, figyelembe veszik a szocializációból adódó releváns kérdéseket és a nyelvtudományi alap kutatások eredményeinek gyakorlati alkalmazásával a körültekintő beavatkozás olyan folyamatát indítják el, amely a jelzett különbségeket előre tervezett területekre viheti át, de biztosítja a kontroll, a mérhetőség feltételeit is.

Minthogy pedig nyelvhasználatunk, megismerő tevékenységünk, társadalmi aktivitásunk korlátait társadalmi környezetünk szociális viszonylatai határozzák meg, az anyanyelvi nevelésben alkalmazott nyelvészet nem lehet „pedagógiai látásmód” és „gyakorlat” kérdése csupán, — ez is, de a lényeg az oktatásban alkalmazott anyag tartalma, az összes többi tényező ezen alapszik. Úgy vélem, hogy az anyanyelvi nevelésben alkalmazott nyelvészeti anyag tartalmának lényegét a nyelvi és az általános értelemben vett emberi kreativitás elmélete és gyakorlata adja. Ez a kreativitás a különböző szemiotikai rendszereknek (pl. a nyelv, zene, rajz, matematika, mindennapi emberi tevékenységek stb.) alkalmazására, használatára vonatkozó műveleti szabályok jól rendezett egészét jelentő konstrukciós szisztéma megismerését feltételezi. Ha az anyanyelvi nevelés tartalma és e tartalom közvetítési módja az általánosan vett kreativitás különböző rendszereinek tartalma és formája szerint szerveződik, ebbe belefér az anyanyelv oktatásában alkalmazott nyelvészet minden részágazata a nyelv működtetési szabályaitól a jól szerkesztett szövegek alkotásáig és a kiejtéstől a helyesírásig.

Az általánosan képző iskolákra tervezett „felfrissített” hagyományos leíró nyelvtani anyaggal az eddig érintetteket nem tudjuk megoldani, mert ez a grammatika azzal nem lesz kreatív tantárgyi anyag, hogy más összefüggésben tanítjuk a névutót vagy a vonatkozó névmást és a kötőszót stb. Még ha ez javítaná is a taxonomikus lista használati értékét, akkor sem válik kreativitást biztosító grammatikává. Korunk nyelvészete ugyan nem hozott még létre teljes rendszert bemutató grammatikát, — ez azonban nem jelenti, hogy nem lehet az eddigi eredményeket a kreativitás igényével tantárgyi rendszerbe szervezni. Az anyanyelvi nevelés, nyelvoktatás anyagát biztosító tantárgy ugyanis nem a nyelv teljes leírása, hanem a nyelvről való helyes gondolkodás és a nyelvhasználati készség fejlesztése egy társadalmi méretű nyelvművelés igényével.

3. Az anyanyelv oktatásában alkalmazott nyelvészet érintett összefüggéseinek realitása jól észlelhető az anyanyelvi nevelés korszerűsítése munkálatainak tendenciájában: ti. az eddigi egyoldalú didaktikai, metodikai szemlélet helyébe az a meggyőződés került, hogy a legkorszerűbb nyelvészet alkalmazásával lehet csak teljesíteniünk a jövőendő nemzedék nyelvi képzését, a nyelv-alakítást és alakulást egész tartalmi világával ahogyan az a gyermekben az anyanyelv tanulásával megindul.

Az anyanyelv megismerését és elsajátítását pedig egyrészt a nyelvnek, mint a verbális közlés „általános” modelljának lényegi jegyei, — másrészt az anyanyelvi közlésnek az előzőekhez képest „sajátos”, „megkülönböztető”

ismérvei és működtetési szabályrendszere határozza meg. E korszerű nyelvészeti modell az emberi nyelv magyarázó értékű leírását nyújtja, s ennek pedagógiai célokra történő alkalmazása azt jelenti, hogy az anyanyelvről szóló elméleti és gyakorlati ismereteket mint tananyagot annak a modellnek rendszerében kell elrendezni, amely anyanyelvünk mennél teljesebb anyagát képes egyetlen magyarázó és a nyelvi kreativitást biztosító rendszerbe foglalni. Erre a funkcióra a legnagyobb valószínűséggel a hipotetiko-deduktív modellek alkalmasak, s így az anyanyelvről szóló tananyag mondanivalója izomorf lesz a tananyag rendszerével, — ti. ez a mondanivaló a nyelvi jelkonstrukciók alkotásának, transzformációinak eljárásait és ennek gyakorlatát is magába foglalja.

A Pécsi Tanárképző Főiskola magyar nyelvi tanszékén az anyanyelvi nevelés, nyelvoktatás érintett kérdéskörének kimunkálására szervezett kutatócsoportunk az MTA Nyelvtudományi Intézete Strukturális és Alkalmazott Nyelvészeti Osztálya irányításával az 1975/76-os tanév kezdetéig megfelelő tantervi keretek között tananyagváltozatot dolgoz ki, és ezt oktatási kísérletekben ellenőrizve az MTA—OM Anyanyelvi Oktatási Bizottsága rendelkezésére bocsátja egy korszerűbb anyanyelvi nevelés megalapozásához. Bízunk benne, hogy több éves előkészítő munka után a vállalt feladatokat a szükséges személyi és tárgyi feltételek biztosításával megoldjuk.

